

I N H O U D S O P G A V E

De Anton Constandselezing Van het bestuur	2	Grond TUVIT HELENI SHLOMI	29
Tegen de stroom in NELLEKE NOORDERVLIET	4	Een straat voor Pieter van Woensel SIMON BURGERS	30
Waarom Piet Borst de Vrijdenker van 2012 is ANTON van HOOFF	10	De toekomst van de religie SANDER BROUWER	31
Vrijdenker van het jaar 2012 PIET BORST	12	Monotheïsme JAAP van den BORN <i>BOEKEN</i>	32
Vrijheid van expressie vs. die van godsdienst BERT BASENBEEK	19	Tot de laatste man ENNO NUY	33
Freedom of expression WILLEM KEIZER	21	Universum uit het niets ENNO NUY	35
Wanneer... HENC de ROO	24	Drs P's grootvader JAAP van den BORN	38
Haren LEON WECKE	25	Oproep Atheïstisch Café RICHARD DUIJNSTEE	39
Een geschiedenis van de religiante terreur FRANS van DONGEN	27	Doe toch normaal HANS LOUIS KOEKOEK	40

De Anton Constandselezing en de benoeming tot de Vrijdenker van het jaar

Voorzitter Anton van Hooff begon zijn welkomstwoord met een verwijzing naar het feit dat de vereniging De Vrije Gedachte die dag aan haar 157ste levensjaar begon. Opgericht op 12 oktober 1856 door Vrijmetselaars die afstand namen van hun mystieke symboliek en kozen voor telescoop en microscoop, dus voor de benadering van wetenschap en rede. Onder invloed van Multatuli koos de vereniging voor godloochening. Anton zegt dat hij de laatste tijd vaak het woord godvrijen gebruikt om de vereniging aan te duiden.

Voor het uitspreken van de Anton Constandselezing geeft hij hierna het woord aan Nelleke Noordervliet, die hij voor de derde keer heeft uitgenodigd en die nu wel kon, juist nu ze in de belangstelling staat met haar laatste boek *Vrij man*, over onze 16de eeuwse voorloper Menno Molenaar, die godsdienstig geschoold werd maar zich liet leiden door wetenschappelijk onderzoek en zo één van de eerste vrijdenkers werd.

Nellekes lezing ging niet over haar boek *Vrij man*, maar over vrije vrouwen uit de geschiedenis. In het eerste gedeelte ging zij in op de gewoonte van mensen om clubjes te vormen, waarbij mannenclubjes uiteindelijk altijd over macht gaan en vrouwenclubjes meer over cultuur. Via de vrouwelijke leesclubs en vrouwelijke schrijvers die “afgeschoten” worden als ze geen vrouwenboeken schrijven kwam ze uit bij vier Vrije Vrouwen: Christine de Pisan, Anna Maria van Schurman, Mary Wolstonecraft en Aletta Jacobs.

Hierna plaatste Nelleke Noordervliet zichzelf niet in de libertaire maar in de sociale sector van de Vrijdenkerij en ging in op een aantal recente ontwikkelingen rond de onderdrukking van de vrouw en eindigde met de verzuchting: Mannen, lazen ze maar eens *A room of one's own* van Virginia Woolf.

Waarop Anton zijn dankwoord begon met: ik heb het gelezen.

In de vragenronde ging het voornamelijk over de dalende sociale status van beroepen waarin veel vrouwen werken.

De volledige tekst van haar lezing vindt u elders in het blad

Na de pauze werd Piet Borst benoemd tot Vrijdenker van het jaar. Anton van Hooff eerde hem als columnist van de NRC die zich vooral steeds verzette tegen alle waanideeën rond de alternatieve geneeswijzen. In zijn dankwoord ging de nieuwe Vrijdenker van 2012 uitgebreid in op zijn weg naar het atheïsme, op de bestrijding van kwakzalverij en op de vraag van het waarom van al dat geloven in religie of alternatief. Het was een uitermate informatief en prikkelend verhaal dat plaatsing in ons blad verdient.

De middag werd afgesloten met de uitreiking van de scriptieprijs door Bert Gasenbeek. Zie hiervoor het juryrapport en het dankwoord van de winnaar, Willem Keizer.

Het was een mooie dag die meer bezoekers verdiend had.

Van het bestuur

Het bestuur vergaderde op 12 oktober 2012 en dat was op de 156ste verjaardag van onze vereniging. Daar hebben we ook even bij stilgestaan. Naar aanleiding van de vorige mededelingen nog de toevoeging dat de rechtszaken die verband hielden met de bestuurswisseling en die op de jaarvergadering aan de orde zijn geweest alle tot een voor de vereniging goed einde zijn gekomen. In de vergadering hebben we gesproken over de teruglopende belangstelling voor onze belangrijkste jaarlijkse gebeurtenis, de Anton Constandse lezing. Het aantal inschrijvingen was slechts 60, wat aanleiding gaf tot een verhuizing naar de kleinere Senaatszaal, maar het is wel een geslaagde dag geworden: zie het aparte verslag. Verder kwamen alle lopende zaken weer aan de orde en hebben we gesproken over een aantal stichtingen waar DVG in vertegenwoordigd is, zoals de Weezenkas. De volgende vergadering is de beleidsdag waarin we met de redactie beleid en onderwerpen bepalen voor het komende jaar.

Tegen de stroom in

Anton Constandse-lezing 2012

NELLEKE NOORDERVLIET

Mannen vormen clubs. Dat hebben ze altijd gedaan. Ze zweren samen voor een geloof of een politieke overtuiging. Ze worden met veel tamtam een stroming in de kunst of de filosofie. Ze verzamelen zich in sociëteiten om een collectief ideaal te bepleiten of te beleven. Ze konkelen om de macht te veroveren. Ze strijden zij aan zij in een leger. Ze gaan samen zwijgend vissen. In het Old Boys Network spelen ze elkaar de bal toe. De vrouw die mee tracht te doen heeft veel weg van degene die in het midden staat bij het bekende balspel voor-lullopertje. Ik kijk met bewondering naar dat mannelijk talent. Er zit een heel speelse en jongensachtige kant aan. Knulletjes van tien uit de bende van De Zwarte Hand groeien naadloos door tot Raden van Bestuur van grote bedrijven.

Ook het gezelschap dat mij uitnodigde vandaag te komen spreken is overwegend een mannenclub. En wel een zeer merkwaardige mannenclub. Als er iets niet past bij het vormen van een vereniging is het wel de vrijdenkerij. De bij een groep horende dogmatiek staat haaks op de essentie van het vrije denken. Daaruit trek ik de conclusie dat de neiging tot samenzwering dieper gaat bij mannen dan de vrije gedachte.

Als vrouwen een groep vormen – en dat gebeurde sinds de 19de eeuw af en toe – dan is dat om rechten te veroveren die hun toekomen maar hun onthouden worden. Een maatschappelijk relevante vrouwengroep was vrijwel altijd een emancipatieclub. Het doel eenmaal bereikt viel de groep weer uiteen. Zo zijn er nog altijd individuele feministes, maar van een beweging is geen sprake meer. Verder bestaan vrouwengroepen vooral in passieve en recreatieve sfeer: de leesclub, het museumgroepje, en de tuinfanaten, of het zijn losverband-vrijwilligsters die met elkaar het werk oppakken dat de mannenmaatschappij laat liggen: zieken bezoeken, bloemen verzorgen, kinderen opvangen en daar dan over vergaderen. Wat vrouwen sinds eeuwen aan elkaar doorgeven zijn de zachte kanten van het leven, de cultuur, de opvoeding, de recepten, de familieverhalen. Het is een tamelijk vloeibaar erfgoed dat nergens wordt vastgelegd, geen historische piketpaaltjes slaat, geen notulen archiveert.

Als vrouwen buiten dat reservaat traden, hadden ze weinig of sporadisch voorbeelden van het eigen geslacht. Ze moesten telkens weer het wiel uitvinden. De traditie van

uittreden uit het toegewezen terrein vormde een dunne en verborgen lijn in de geschiedenis. Behalve de weerstand die ze moesten overwinnen in de eigen situatie, vonden ze geen serieuze aansluiting bij bestaande mannenbolwerkjes. En nog steeds is het een onmiskenbaar feit, dat zelfs waar vrouwen in schijn een onafhankelijke en gelijkwaardige positie hebben veroverd, zij nog door de mannelijke collega's minder serieus worden genomen en zeker niet als gelijke worden gezien en behandeld.

Er is een wet die zegt dat de status van een beroep waarin meer vrouwen werkzaam zijn laag is. Wordt een beroep minder hoog aangeslagen dan is de weg vrij voor vrouwen om daar te gaan werken en omgekeerd: hebben vrouwen een poot aan de grond gekregen in een bepaald vakgebied, dan daalt het aanzien van het vakgebied navenant.

De literaire wereld in tijden van ontleding met de zieltogende macht van de literaire critici is een sprekend voorbeeld van het verschijnsel. Lezers zijn vooral vrouwen. Veel vrouwen schrijven. Maar vrouwen moeten vrouwenboeken schrijven en zich niet begeven op het terrein van de filosofische en maatschappelijke problematiek en de mannelijke leef- en denkwereld, waarin de *echte* literatuur, geschreven en gelezen door echte mannen, zich bevindt. De vrouw die zich over de grens waagt wordt afgeschoten. Dat dit een lang bestaand onrecht is, maakte Riet Schenkeveld duidelijk met haar vuistdikke 'Met en zonder lauwerkrans' waarin ze vrouwelijke literatoren uit voorbije eeuwen opvoerde die het niet tot de officiële

letterkundige canon hadden geschopt. Ze toonde aan dat de gemiddelde kwaliteit van het werk van die vrouwen zonder problemen standhield tegen de gemiddelde kwaliteit van de mannen die sinds jaar en dag aan de schooljeugd worden onderwezen als de fine fleur van de Nederlandse literatuur.

In andere vakgebieden is het niet anders.

Te meer reden om de vrouwen die de moed hadden alleen te staan en tegen de keer in te gaan te eren en waarderen. Dat ga ik nu doen. Ik pik er een paar uit.

Christine de Pisan werd geboren in 1365 en was de dochter van een respectabele hofastroloog. Let op de rol van de vaders. In die gevallen waarin vrouwen aan hun lot ontsnapten was de stimulering door vaders niet zelden van cruciaal belang. Er zijn altijd mannen geweest die hun dochters serieus namen. De moeders – ik zeg het met schaamte maar ook met begrip – waren ofwel afwezig, of juist uit jaloezie of angst de hinderpaal in de ontwikkeling van de dochters. De vader van Christine gunde haar een goede opleiding. De nabijheid van het hof bood haar kansen. Haar moeder wilde haar bij het spinrokken houden, veilig, naar de gewoonte van vrouwen.

Christine had een tweede geluk. Op 15 jarige leeftijd trouwde ze een man – het huwelijk was uiteraard gearrangeerd – met wie ze het uitstekend kon vinden. Hij stimuleerde haar leergierigheid. Toen hij tien jaar later overleed en Christine met drie kleine kinderen achterbleef, was ze ontroostbaar, maar ze had voldoende zelfvertrouwen gekregen en kennis en kennissen vergaard om zichzelf als onafhankelijk schrijver te vestigen. Haar grootste wapenfeit is dat ze als serieuze deelnemer aan een van de grote debatten van haar tijd werd geaccepteerd.

De *Roman de la Rose* van Guillaume de Lorris en Jean de Meung was rond 1400 een *trending topic*. De Lorris was begonnen met een dichtwerk, geheel in Middeleeuwse trant, over de hoofse liefde. Een aantal jaar later werd dat

traditionele gedicht stevig uitgebreid en uitgebreid door De Meung, die een geheel andere agenda had. Huizinga zei: ‘En het is niet meer de, zij het ook valse, verering der vrouw die het werk bezielt, maar (...) de wrede verachting voor haar zwakheid, de verachting, die in het zinnelijk karakter dezer liefde zelf haar oorsprong heeft.’ Huizinga noemt De Meung ‘een geest zo onbevangen, zo sceptisch-koel en cynisch-wreed, als de Middeleeuwen zelden hebben opgeleverd (...)’ De visie op de liefde en de vrouw van De Meung,

die meer aardse trekken heeft en daarmee de nieuwe tijd aankondigt, werd door grote geleerden hartstochtelijk verdedigd en aangehangen. De bekende Jean Gerson was echter tegen een sappige behandeling van de liefde, die alleen maar zondigheid kon uitlokken. Christine de Pisan was ook tegen, en bevond zich dus in het gezelschap van Gerson, met wie ze optrok in de strijd, maar zij vond vooral de manier waarop de misogynie De Meung de vrouw voorstelde als een zwak en dom en zondig schepsel, beneden alle peil. Een terugkeer naar de hoofse, bloedeloze verering van de vrouw was bepaald niet haar doel, en evenmin was ze de heraut van een geheel nieuwe liefesmoraal. Wat zij wilde was een gelijkwaardige behandeling van de vrouw en toegang tot onderwijs.

In haar beroemde boek *Livre des Cités des*

Dames trekt ze meteen van leer met gespeelde verbazing: welke auteur ze ook leest, alle mannen geven af op de zondigheid van vrouwen. Ze beweren dat vrouwen geneigd zijn tot alle ondeugden en kwaad. In haar persoonlijke ervaring met vrouwen van verschillende rang en stand is haar van die laagheid niets gebleken. Diepgaande analyse gaf haar geen inzicht in de weg die de mannen hadden afgelegd om tot hun oordeel te komen. Maar het waren zeer geleerde en hoogstaande

heren. Die konden het toch niet bij het verkeerde eind hebben? Misschien zag ze het niet scherp juist vanwege haar gebrekkige intellect. In ieder geval verliet ze zich lange tijd in grote verwarring op het gezag van de vermaarde mannen, meer dan op wat ze uit

Cristine de Pisan

zichzelf wist en had ervaren. Hoe kon het dat god een zo verwerpelijk wezen als de vrouw had geschapen? En hoe vreselijk was het dat god haar als vrouw geboren had laten worden. Dan schieten haar een paar deugden te hulp. Gezamenlijk schrijven ze de geschiedenis van een hele reeks voortreffelijke vrouwen die onontkoombaar het negatieve oordeel over vrouwen ontkrachten.

Het was een geleerd boek geschreven in superieure stijl. En hoewel Christine werd gewaardeerd, werd haar poging tot rehabilitatie van de vrouw niet echt met succes bekroond. Zij ging onvervroren door en bewoog zich zelfs op de exclusief mannelijke terreinen van theologie en militaire wetenschappen. Bravo, Christine. Het vertrouwen op redelijke argumenten en op de eigen inzichten en ervaringen maken je een vrije vrouw. Een vrijdenker. Dat levert uiteraard weerstand op tot diep in de 19de eeuw als de criticus Gustave Lanson over haar opmerkt: "Brave dochter, brave echtgenote, goede moeder en voorts een van de meest authentieke blauwkousen die onze literatuur kent, de eerste in die onuitstaanbare reeks vrouwelijke auteurs." Tja.

Scene in Utrecht. 1618. Een 11-jarig meisje zit haar Franse thema's te maken. Met één oor luistert ze naar de Latijnse les die haar twee oudere broers van hun vader krijgen. Op een vraag van vader moeten de jongens het antwoord schuldig blijven. Haastig geeft Ana Maria het juiste antwoord. In haar in het Latijn gestelde autobiografie vertelt Ana Maria verder: "Toen trok mijn vader de conclusie dat ik evengoed met mijn broers kon leren. Hij moedigde me sterk aan en ik wilde niets liever dan hem een plezier doen en deed dus mijn uiterste best. (...) Om te voorkomen dat de lastige, fijne onderscheidingen van de grammatica mij direct al in het begin zouden afschrikken, nam hij het verstandige besluit om mij Seneca, zijn lievelings-filosof, voor te leggen om te lezen en uit te pluizen en zo spelenderwijs met de grammatica vertrouwd te raken. Een adelaar vangt geen vliegen, zei hij."

Natuurlijk werd een tegenwicht gevormd door lezing van de H. Schrift. Het Latijn was voor Ana Maria van Schurman de koevoet in de

deur van de mannenvesting. Vrouwen mochten zich thuis bekwamen in allerlei studies behalve de klassieken, die bleven voorbehouden aan mannen van wetenschap en mannen met macht. Vader Frederik was dus een verlicht en eigenzinnig man waar het de opvoeding van zijn dochter betrof. Zij heeft er haar eigen eigenzinnigheid aan verbonden.

Na de dood van papa zette zij haar studies voort en wist toegang tot de universiteit van Utrecht af te dwingen. Let wel: ze mocht de colleges volgen achter een gordijn opdat de heren studenten niet door een mooi meisjeskopje zouden worden afgeleid en zondige gedachten krijgen. Ook toen al werd de honger aan het brood verweten. Examens mocht ze uiteraard niet afleggen, al waren haar prestaties ruimschoots voldoende. Ana Maria van Schurman was de eerste vrouwelijke studente. Aletta Jacobs was de eerste vrouw die ook examen mocht doen.

Nu deed zich het merkwaardige feit voor in Van Schurman's leven dat ze werd gewaardeerd en vereerd door menig geleerde. Ze kreeg bezoek van hen, ze trad in correspondentie met hen, ze werkte, schreef, studeerde verder en was als het ware een wetenschappelijke kermisattractie, zo iets als de vrouw met de baard. Door een vrouw in die uitzonderingspositie te plaatsen, een afwijking van de regel, werd de ondergeschikte positie van andere vrouwen alleen maar bekrachtigd. De bewondering voor Van Schurman was niet programmatisch maar defensief.

Een vooruitziende en programmatische blik had wel vader Frederik van Schurman, die op zijn sterfbed aan zijn dochter de belofte ontlokte dat ze niet zou trouwen. Hij beseftte kennelijk dat huwelijk en kinderen een aanslag zouden doen op het talent van zijn dochter. Hij wilde haar daartegen beschermen. Hij achtte haar en haar intellect zo hoog dat hij die aan het nageslacht wilde nalaten, eerder dan een hok vol kinderen. Het kostte haar moeite, maar ze heeft de belofte gedaan en gehouden. Kinderloosheid is voor veel vrouwen een toegangsbewijs tot een onafhankelijk bestaan gebleken.

Aan het eind van haar leven deed ze wel iets vreemds. Ze trad toe tot de sekte der Labadisten van de radicale communebouwer

Ana Maria van Schurman

Jean de Labadie. Daar vond ze huiselijkheid en gemeenschap, daar droogde ook haar pen op. Die keuze voor het ergens bij horen, en dan niet zomaar horen bij een geaccepteerd en omvangrijk kerkgenootschap maar bij een beweging met afwijkende levenspatronen en een scherpe, zuivere, leer, heeft enerzijds het aspect van afstand nemen van de *mainstream*, het gemiddelde, de traditie, en dus het aspect van vrij zijn in denken maar anderzijds het voor mij minder makkelijk invoelbare aspect van het opgaan in de strakke banden van een kleine gemeenschap.

‘Ik ben niet geboren om gebaande paden te gaan, mijn afwijkend karakter drijft me voort,’ zei Mary Wollstonecraft een eeuw later. De Verlichting en de Franse Revolutie hadden de oude ‘vormen en gedachten’ om zeep geholpen, maar de ideeën van Rousseau over de natuur van de mens en dus over de bestemming van de vrouw, hadden de zaak weer behoorlijk gecompliceerd. Mary Wollstonecraft had de belofte van de nieuwe tijd opgepikt, net als andere seksegenoten. Zij gaf er stem aan, en werd in leven en werk een typisch voorbeeld van de verwarrende veranderingen.

A vindication of the rights of women was een bijdrage aan een internationaal debat. De geslepen politicus Talleyrand, de man die zijn leven lang succesvol met alle winden van de macht meewoei, had in de Nationale Vergadering in Frankrijk gepleit voor een uiterst bescheiden opleiding voor vrouwen. Aan het aanrecht was hun plaats. Meer kennis dan daarvoor benodigd was hoefden ze niet te krijgen. Dat sloot aardig aan bij de opvattingen van Rousseau, die van vrouwen ook niet meer vroeg dan schoonheid, gehoorzaamheid en huiselijkheid. Precies op dat punt viel Mary Wollstonecraft de heren aan. Zeker: vrouwen waren van belang voor de opvoeding van jonge kinderen, maar juist daarom dienden ze zich te ontwikkelen. Die ontwikkeling kwam hun bovendien rechtens toe.

Ook al was het traditie dat vrouwen dom en dwaas werden gehouden, de rechten van vrouwen konden niet op traditie worden gebaseerd, maar ze moesten aan vrouwen toevallen omdat ze redelijk waren en rechtvaardig. De rede en de ervaring leerden dat vrouwen ondanks ongelijke lichamelijke

kracht, gelijke verstandelijke potentie hadden. Het is goed, zei Mary, dat zij die ontwikkelen, opdat ze niet alleen maar een ‘speeltje’ of een ‘slaafje’ zijn, maar een echte metgezel van de man, een makker, een kameraad. Ze werkte in haar essay de vrouwelijke seksualiteit liever weg, omdat het traditionele oordeel over vrouwen maar al te zeer werd gebaseerd op haar gevoeligheid en haar zwakheden, tot uitdrukking komend in de hartstochten. Het oordeel over vrouwen uit de tijd van Christine de Pisan was nog in volle glorie geldig. Hartstochten, onvermijdelijk aanwezig in de mens, moeten worden beteugeld door de rede. De liefde, de gepassioneerde, redeloze, alles-overheersende liefde was voor Mary filosofisch een hinderpaal. Ze kon de theorie en de werkelijkheid niet met elkaar in overeenstemming brengen en een idee formuleren over mannen en vrouwen als gelijkelijk met rede begiftigde wezens, die gelijkelijk rede en hartstocht, liefde en seksualiteit met elkaar in harmonie konden brengen. Haar eigen liefdesleven was betrekkelijk turbulent – vandaar haar innerlijke strijd – en voor haar preutse tijdgenoten zelfs zo schandalig dat haar werk een eeuw lang uit de gratie bleef.

Haar buitenechtelijke verhouding met de kunstenaar Fuseli, haar onwettige dochter van de Amerikaanse avonturier Finlay, en haar andere affaires en afwijkende opvattingen waren evenzovele bewijzen voor Mary’s zwakke moraal. Ironisch genoeg was het haar

echtgenoot William Godwin die in een liefdevol geschrift na Mary’s dood al die feiten onthulde. Wat hij als een daad van eenvoudige rechtvaardigheid en openhartigheid beschouwde, in lijn met Mary’s ideeën, werd een stok om de hond te slaan. Na de Napoleontische tijd, Europa terug in een braaf Biedermeier, gezapigheid troef als reactie op de heftige jaren van de Revolutie en de Franse Tijd – Talleyrand overigens nog steeds op de eerste viool – verdween Mary’s

werk een tijd uit beeld, alleen erkend en herkend door enkele vrouwelijke auteurs, om aan het eind van 19de eeuw en zeker in de loop van de 20ste eeuw weer actueel te worden.

Ook Wollstonecraft zong dus weer het refrein van: opleiding, opleiding, opleiding. Het liedje zou voorlopig niet verstommen.

Mary Wollstonecraft

Aletta Jacobs forceerde de doorbraak. Hoe moeizaam ook: tijdens Aletta's leven zien we dat het eindelijk gaat lopen. Ze krijgt toegang tot de universiteit (gestimuleerd door haar vader en moeder en Thorbecke in eigen persoon!), ze wordt arts, ze promoveert en in haar kielzog volgt een heel cohort dappere vrouwen. Aletta ijverde niet uitsluitend voor de mogelijkheid een normale opleiding te krijgen en normaal universitaire examens af te mogen leggen. Ze zette meteen een tandje bij en haalde zaken overhoop, die in haar tijd zeer controversieel waren. Wat te denken van haar eis winkeljuffrouwen de gelegenheid te geven te zitten als er geen klanten waren. De vrouwen, gedwongen urenlang achtereen te staan om klanten met de verschuldigde eerbied te ontvangen, ontwikkelden allerlei kwalen die hun het leven zuur en het werk onmogelijk maakten.

Aletta bracht het pessarium onder de aandacht om de permanente stroom zwangerschappen in te dammen. Ze zag de ellende ervan in de Amsterdamse Jordaan waar ze haar praktijk begon. Wie zelf strijd voert vanuit een underdogpositie heeft oog voor al wie in dezelfde of vergelijkbare omstandigheden verkeert. Aletta's strijd was niet egoïstisch. De verwezenlijking van haar ideaal moest tot meer leiden dan alleen tot zelfbevrediging.

Ze werd lid van het bestuur van de Neo-Malthusiaanse Bond die dwars tegen de opvattingen van de nog altijd machtige kerkgenootschappen in geboortebeperving bepleitte, niet alleen omdat de last van veel zwangerschappen en de zorg voor te veel kinderen het lichamelijk en geestelijk welzijn van vrouwen aanvrat, maar ook uit wat nu heet ecologische en demografische motieven. Uiteraard, zou ik zeggen, streed ze voor vrouwenkiesrecht op internationaal niveau. Ze heeft het succes van de suffragettes nog meebeleefd voor ze in 1929, vereerd en bewonderd, overleed.

Veel vrouwen die durfden te denken en te handelen tegen de heersende maatschappelijke gewoonten in, bewonder ik van harte. Maar niet alle vrouwen. Het tegen de keer denken om het kritische denken zelf is niet bewonderenswaardig. De inhoud van de boodschap moet ook mijn instemming hebben. Christine

en Ana Maria en Mary vergeef ik hun 'fouten' omdat ik hen in de context van hun tijd kan plaatsen. Een icoon van vrijdenkerij is voor sommigen ook Ayn Rand die een hele schare volgelingen kweekte. Het hebben van volgelingen vind ik verdacht voor een vrijdenker, al had Spinoza die ook en zal ik Spinoza niet makkelijk waar dan ook een verwijt van kunnen maken. Maar de meest in het oog lopende trek van Rand's filosofie is haar dogmatiek, haar rigide opvattingen, en de buitengewoon onaangename persoonlijkheden die voortvloeien uit de toepassing van haar denkbepelden. Zo ik vrijdenker ben, dan pas ik in de sociale sector en niet in de liberale en egocentrische.

De lijst van vrouwen die tegen de keer in gingen en voor zichzelf een toekomst schiepen en een ideaal verwoordden is lang. Het heeft een paar eeuwen geduurd voordat de geïsoleerde stemmen aanzwollen tot een koor, maar aan het begin van de

21ste eeuw kunnen we concluderen dat het inmiddels met de toegang van vrouwen tot een behoorlijke opleiding wel snor zit. Sterker nog: er klinken angstige geluiden over de achterblijvende prestaties van jongens in het onderwijs. Mannen dreigen slechter opgeleid te zijn dan vrouwen. Het lukt maar niet daar behoorlijke verklaringen voor te vinden en de toon van alarm klinkt me ook wat schril in de oren. Het onderwijs feminiseert, zegt men bij wijze van waarschuwing. Doordat leraren op basisschool en ook op de middelbare school in de meerderheid van het vrouwelijke geslacht zijn ontberen de jongens een mannelijk rolmodel. Thuis is een papa ook vaak afwezig. Doordat vrouwelijke waarden als ijver en netheid prevaleren in het onderwijs komen de jongens in creativiteit en mannelijke competitiedrang tekort. Jongens puberen later en langer en hebben in onze toegeeflijke samenleving een angstaanjagend gebrek aan weten-wat-ze-willen. Dat hangt op de bank en dat speelt games, terwijl meisjes inmiddels exacte vakken studeren en op toekomst zijn voorbereid. Zij zullen kostwinner zijn.

Een wat redelijker verklaring lijkt me dat de prestaties van jongens niet achteruit zijn gegaan, maar dat meisjes gewoon beter zijn gaan presteren en zelfbewuster zijn. Hun succes wordt de jonge vrouwen aangerekend.

Aletta Jacobs

Zo was emancipatie niet bedoeld. Het heeft veel weg van de schuld die vrouwen in de schoenen werd geschoven voor zondige gedachten. Honger wordt het brood verweten.

Vrouwen hebben door de eeuwen heen zich al denkend en schrijvend moeten bekommeren om hun eigen positie. Het vrije denken was vooral daarop gericht, terwijl ze met een been bleven staan in een veilig conformisme, een brave gehoorzaamheid aan conventies van geloof, gezin en traditie. Te ver voor de troepen uitlopen was contraproductief voor de emancipatiedoelstelling. De genoemde voorbeelden van Christine tot Aletta bezaten zowel de conventionele als de revolutionaire kant, de een in meerdere, de ander in mindere mate. Pas in de 19de en 20ste eeuw vormden vrouwen clubs om hun doel te bereiken. Maar ze bleven veelal buiten het blikveld van de vrijdenkerij. Ze ambieerden daarin kennelijk geen positie. Het was geen etiket dat ze nastreefden.

Ben ik vrijdenker? Ja, ik verkies rede boven geloof. Ik hang de wetenschappelijke methode aan. Ik verafschuw dogma's. Ik ben atheïst. Dat heb ik allemaal niet van huis uit meegekregen. Ik ben schoolgegaan bij de nonnen. Geleerde vrouwen, daar niet van, maar uiteraard beperkt in hun perspectief. Stimulans om een wetenschappelijke carrière na te streven was er niet bij. Alleen als we het klooster in gingen was dat een mogelijkheid. Degenen die kozen voor een seculier bestaan konden het best een dienend beroep kiezen, zoals maatschappelijk werkster of fysiotherapeute, of lerares. Korte opleiding, snel nut en makkelijk op te geven als de Katholieke Prins op het Witte Paard kwam aangeloppeerd en de prinses tot meervoudig moeder bevorderde. Een blik op een ruimer levensbeschouwelijk systeem, informatie over alternatieven, werd niet verstrekt. Waar kwamen de nonnen mee als rolmodellen? Met heilige meisjes. Namen van dwarse vrouwen werden gemeden als de pest, de vraag is of ze die zelf wel kenden. Had onze lerares Engels Virginia Woolf wel gelezen?

Alle zedeloosheid werd geweerd. Goed opgeleide maagden waren we, bestemd voor een goed katholiek huwelijk. De naam van de school luidde niet voor niets RK Meisjeslyceum Maria Virgo. Ik heb heel wat bij moeten lezen om het scheve wereldbeeld recht te trekken. Dat ging eigenlijk betrekkelijk snel en eenvoudig. Teilhard de Chardin werd op

school verheerlijkt. Maar ik ging naar Kafka en Camus.

Hoor ik nu bij de club vrijdenkers? Nee. Ik krijg ernstige kriebels van elke clubgedachte, hoewel een '*sense of belonging*' als een groot en poëtisch verlangen een zachte ondertoon is in mijn leven. Ik schrijf voor dagblad Trouw, een van oorsprong christelijke krant, waar nog altijd die oude signatuur zichtbaar is, zij het vrijzinniger dan ooit. Ze vroegen me columnist te worden. Ik antwoordde: Weten jullie dat zeker? Ik ben vrouw, betrekkelijk oud, ik ben atheïst en republikein. Dat was voor hen geen enkel probleem. Ze stelden geen enkele inhoudelijke voorwaarde. Zij wilden vele stemmen doen klinken in de krant. Dat vond ik ruimhartig en vrijdenkend, een staat van genade die je bij andere kranten bepaald niet aantreft.

Er wordt in die krant veel geschreven over alle vormen van religie. Zo blijf ik ook op de hoogte. Het blijft een interessant verschijnsel. In tijden van economische opgang, vanaf de jaren vijftig en zestig, zagen we de traditionele vormen van godsdienst met donderend geraas ineens storten. Het bouwwerk werd gesloopt. Met vreugde zagen we dat gebeuren. We dachten dat ook de opflakkerende, incidentele enclaves van oosters spiritualisme meer te maken hadden met het gebruik van soft drugs dan met een verlangen naar het heil en een terugkeer naar een primitief soort toverkunst. We verwachtten dat het leven van dag tot dag meer seculier en wetenschappelijk gestructureerd zou raken, de mystiek ondergebracht in poëzie en kunst en muziek, een plaats waar iedereen zich kon overgeven aan verwondering om de schitterende werkelijkheid. Het bleek een illusie te zijn. Economische neergang bracht de behoefte aan troost en houvast terug. Niet de traditionele kerken liepen weer vol, maar alle mogelijke andere vormen van geloof wonnen aanhang. Spiritualiteit is het zacht glanzende toverwoord om de harde werkelijkheid in een roze papiertje te verpakken. Een beetje vrouwelijk, ja. Gevolg van de toenemende invloed van het vrouwelijke element in de samenleving natuurlijk. Klazien uit Zalk. Jomanda. Cher.

Ik heb gedacht dat het causale verband als volgt lag: economische opgang, optimisme, zelfvertrouwen, geloofsafval, en economische neergang, pessimisme, gebrek aan zelfvertrouwen, behoefte aan religie. Ik heb gedacht dat het geloof aan de conjunctuur onder-

geschikt is. Maar evengoed valt de omgekeerde hypothese te verdedigen dat juist geloofsafval tot economische opgang leidt en dat eenmaal daar het grote geluk een religieuze dimensie krijgt, waarna de overgave aan het geloof en het vertrouwen op een hogere macht een economische neergang bewerkstelligt.

Hoe het ook zij: de weerstand tegen atheïsme en de wetenschappelijke methode neemt intussen zeker in Amerika angstaanjagende vormen aan. Mannen als Dawkins, Dennett, Harris en de helaas overleden Christopher Hitchens moeten zich in goed beveiligde huizen terugtrekken. De rabiate haat en de gewelddadigheid die nog altijd door godsdienst in mensen wordt gemobiliseerd mag niet als argument tegen religie worden gebruikt, vinden veel genuanceerde gelovigen die nog geen vlieg kwaad wensen te doen. Hoewel ik begrijp dat zij niet in verband willen worden gebracht met de meest extreme excessen van gepolitiseerd geloof, is het nu eenmaal ontegenzeggelijk waar dat het enige dat zij gemeen hebben met de rabiate terroristen nu juist dat heilige boek en die god is.

Enige tijd geleden stond op de omslag van het tijdschrift *Foreign Policy* een gesluierde vrouw met verleidelijke blik. Haar nikaab was transparant zwart, als sexy lingerie over een naakte huid. 'Why do they hate us?' was de tekst die over de vrouw was afgedrukt. Het deed me onweerstaanbaar denken aan de film *Submission*, die tot de dood van Theo van Gogh leidde en tot de bedreiging met de dood van Ayaan Hirsi Ali. Ook zij kozen een nauwelijks bedekte moslimvrouw als symbool, met dit verschil dat de teksten op haar lichaam uit de koran kwamen. Het artikel in *Foreign Policy* was van Mona Eltahawi, journaliste van Amerikaans-Egyptische origine. Ze hield een vlammend betoog over de haat van de islam jegens vrouwen. Haar voorbeelden waren schrijnend, haar retoriek was scherp en fel.

De reacties logen er niet om en kwamen vaak uit de hoek van gematigde moslima's die 'zichzelf en hun godsdienst niet herkenden in haar artikel'. Boos, verdrietig, verontwaardigd. Het was een vertrouwde reactie: het is allemaal niet zo erg, het zijn incidenten, de ware islam is de gematigde islam, de politieke islam heeft

de ware islam gekaapt, enzovoort. Een andere reactie betoogde dat de evidente vernedering van vrouwen in Arabische landen een gevolg was van Westers kolonialisme, een tamelijk kromme redenering die in het demoniseren van het Westen past. Een derde reactie beweerde dat niet zozeer de islam schuldig is als wel elk paternalistisch, antidemocratisch systeem dat niet alleen vrouwen onderdrukt, maar ook minderheden en dat niet beperkt is tot de moslimwereld. Weer een andere tegenwerping was die van het vergelijkbare fundamentalisme van alle religies. De ultraorthodoxe joden en de fundamentalistische christenen staan ook bepaald niet bekend als verdedigers van vrouwelijke vrijheden en rechten.

Mona Eltahawi

Waren die reacties een weerlegging van het artikel? Nee. Ze keken in zekere zin weg van de pijnlijke waarheid, die onder het retorische geweld van Mona Eltahawi schuilging. Door dat weggijken wordt het gesprek gemeden en de discussie verplaatst. Maar welke moslim kan verdedigen dat moslimmeisjes niet uit een brandend schoolgebouw werden gered omdat ze onvoldoende 'bedekt' waren? Ben je ermee klaar als je het een 'incident' noemt? Ben je ermee klaar als je Eltahawi haar retorische felheid verwijt?

Mona Eltahawi klaagde de onderdrukking van de vrouw door de godsdienst aan. Een vertrouwd principe. Vrij denken is voor vrouwen in door godsdienst beheerste culturen nog altijd emancipatiedenken. De roep om vrijheid die in de Arabische Lente klonk moet een roep worden om de werkelijke bevrijding van de vrouwen daar. Dat het een lange weg wordt moge duidelijk zijn. Ook wij Westerse vrouwen, levend in een paradijs van gelijkheid, worden nog wel eens geconfronteerd met restanten uit de mannelijk-dominante cultuur, die net als biologische eigenaardigheden worden doorgegeven zonder dat mannen zich daarvan bewust zijn. Mannen vinden zichzelf in ieder opzicht superieur. Liever gezegd: ze denken er eigenlijk niet bij na. Deden ze dat maar eens. Lazen ze maar eens *A room of one's own* van Virginia Woolf, nog altijd geldig. Maar ja, Woolf was een vrouw, en die lees je niet als man zijnde.

Waarom Piet Borst de Vrijdenker van 2012 is

Laudatio uitgesproken door Anton van Hooff op 13 oktober 2012

De column die Piet Borst precies twee weken geleden in de zaterdagse wetenschapsbijlage van NRC Handelsblad publiceerde, heb ik meteen uitgeknipt, gescand en elektronisch rondgestuurd. ‘Beste waanvrijen,’ schreef ik erbij, ‘als iemand nog mocht twijfelen: in de aangehechte column van Piet Borst van vandaag vinden jullie alle redenen bijeen waarom we hem tot Vrijdenker van het Jaar verklaren.’

‘Oud is onzin,’ schrijft Borst als inleiding op zijn uitval tegen de Chinese acupunctuur en kruiden-geneeskunde. Het beroep op oude wijsheid betekent inderdaad het opzijzetten van redelijk denken.

Als klassiek historicus zeg ik het zo: ‘Geschiedenis geeft wel een verklaring, maar is geen argument.’

Als iets lang bestaat, kan het juist wel eens de hoogste tijd zijn het fossiel te op te ruimen. Neem de monarchie. Misschien had zij ooit bij de eerste staatsvorming een bindende functie, maar wie voelt geen plaatsvervangende schaamte als het erfelijk staatshoofd in de Ridderzaal het sonore ‘hoera, hoera’ naar het hoofd geslingerd krijgt?

Laten we nog een voorbeeld uit de geneeskunde nemen. Hippokrates verklaarde tweeënhalf duizend jaar geleden gezondheid als het evenwicht van vier lichaamssappen: bloed, slijm, gele gal en zwarte gal. Bij een overmaat van dit laatst vocht werd de patiënt ‘zwartgallig’ of melancholiek. In mijn boek over de eerste democratie, die van Athene¹, besteed ik veel aandacht aan de geboorte van de rationele geneeskunde om te laten zien dat democratie tot beter denken leidt. Toen ik Hippokrates’ idee aan mijn dochter van negen uiteenzette, was haar reactie: ‘Toch wel knap bedacht, hè pap?’ Ja, in een wereld waarin ziekte als een bezoeking van goden werd gezien en gebedsgenezers en kwakzalvers vrij spel hadden, was die vier-humorentheorie een prachtig stuk denken. Maar toch zou ik me niet graag door een Hippokratische arts laten behandelen. Hij zou meteen mijn overvloedige bloed aftappen via een forse aderlating. Tot in de 19de eeuw was dat een gangbare behandeling, want het ging om oude dokterswijsheid.

Maar zelfs nu is de vier-sappentheorie niet dood. Leraren van de zogenaamde Vrije Scholen krijgen in hun opleiding te horen dat er slechts vier typen leerlingen zijn: sanguinische, flegmatische, cholerische en melancholische. Ze moeten eerst vaststellen welke van de vier vleessoorten ze in de kuip hebben. Op die typering moeten ze dan hun pedagogisch handelen afstemmen. Een Vrije-lerarenopleider vertelde in een serieuze lezing hoe Rudolf Steiner zelf het voorbeeld had gegeven. In de klas zag hij een glazig kijkende leerling. ‘Aha, een flegmaticus,’ dacht de antroposofische goeroe. Hij pakte zijn sleutelbos uit zijn zak en gooide die op de bank vóór de dagdromer. Toen ik dit hoorde kreeg ik het visioen van Vrije-leraren-in-opleiding die zich oefenen in sleutelbos gooien...

In Piet Borst’s column, die ten overvloede bevestigde dat we hem hoognodig als vrijdenker moesten eren, veeft hij tot mijn innige voldoening ook de vloer aan met de antroposofie, gewoon een religieuze pseudowetenschap. Ga maar eens een Vrije School binnen: trap niet op het pentagram, het heilige symbool dat in de vloer is gemetseld. De bank van de antroposofie verzwijgt wijselijk haar achtergrond: de Triodosbank presenteert zich als de groene, milieuvriendelijke bank bij uitstek. Triodos is overigens Grieks voor Driesprong. Ik heb geen zin om de diepzinnigheid die ongetwijfeld achter de naamgeving zit, na te gaan. Waarschijnlijk steekt Plato erachter: Steiner dweept met deze anti-democraat die alles in drieën zag, zoals de rangen onder mensen.

Mag ik als leraar klassieken een lesje geven? Kijk uit als er Grieks gebruikt wordt. Juist pseudo-wetenschap steekt zich graag in de witte jas van wetenschappelijk Grieks. Wie vermoedt dat een iatrosoof, letterlijk een artswijze, een kwakzalver is?

En homeopathie, ook door de Triodosbank wereldwijd ondersteund, is een Grieksachtig woord dat zoiets betekent als ‘gelijk-lijden’. Toen Samuel Hahnemann (1755-1843) in 1796 als regel formuleerde dat gelijk met gelijk moest worden bestreden, was dat idee in de context van de tijd helemaal niet zo gek. Het besmetten met een lichte vorm van pokken was al geruime tijd in zwang totdat Edward Jenner in 1798 met de koepokinenting kwam. Een beetje ziek maken kon dus erger voorkomen. Vandaar het principe ‘gelijk met gelijk’. Maar nu kunnen de beschouwingen van Hahnemann

¹ *Athene. Het leven van de eerste democratie*, Ambo, Amsterdam 2011, derde druk als ‘mid-price-editie’ 2012.

en de homeopathici na hem alleen maar de lachlust opwekken. Niettemin worden de homeopathische producten door apothekers in witte jassen zonder scrupules verkocht: en ze waren nog wel trots op hun wetenschappelijke scholing.

Het verwijt dat de medische wetenschap er ook vaak naast heeft gezeten pareert Borst steeds terecht met het argument van voortschrijdend inzicht. 'Voor eeuwige waarheden,' schreef hij ooit, 'moet je bij de godsdienst zijn.'

Het is telkens weer een verkwikking te lezen hoe Borst zijn banbliksems slingert naar allerlei vormen van bijgeloof. Zijn geluid is des te meer welkom in een krant die ooit uitgesproken seculier was, maar de laatste tijd nogal veel ruimte geeft aan obscurantisten. Zo mocht Maarten Wisse, docent systematische theologie aan de Vrije Universiteit, op 9 augustus ongestraft beweren dat gelovigen betere burgers waren. Als 'ziel van de wijk' hadden ze recht op buurthuizen in nieuwe wijken. Voor mijn tegenspraak had de krant geen ruimte...

Nog bedenkelijker was de tirade die Frank Furedi, Brits socioloog van Hongaars-Joodse afkomst, op 13 juli hield tegen bestrijders van jongensbesnijdenis. Wisten ze dan niet dat Jahweh die zelf in de Thora had voorgeschreven? En joden deden het al zo lang. Daar hebben we weer het historische argument. Tja, in mijn jeugd mochten de onderwijzers erop los meppen, maar sinds 2006 is het ook aan ouders wettelijk verboden hun kinderen te slaan. Hoe zegt de oude Latijnse wijsheid het ook weer? 'De tijden veranderen en wij veranderen met hen.' (*tempora mutantur; nos et mutamur in illis*). Goed, nu roepen wij je uit tot Vrijdenker van het jaar. Wees niet bang: we gaan niet 'hoera, hoera' roepen, maar geven je het symbool van de vrijdenkerij. Het is een lino van het driebladige viooltje, een pensée. Het staat voor *la libre pensée*, De Vrije Gedachte, die onze vereniging gisteren precies 156 jaar voorstaat. Je liet me eergisteren weten dat je nu toch ook maar eens lid werd van onze, zoals je dat noemde, 'prachtige vereniging'.

Piet Borst ontvangt de Lino uit handen van Anton van Hooff (foto Richard Duijnsteet)

Vrijdenker van het jaar 2012

Dankwoord bij de verkiezing tot Vrijdenker van het jaar 2012

PIET BORST

Dames en heren,

Plotsklaps was ik de Vrijdenker van het jaar 2012 en ik ben vereerd en verguld met die onderscheiding, zeker nu ik deze week ook de rij van illustere voorgangers heb gezien. Het is mij netjes gevraagd, en ik heb het aangenomen zonder na te denken. Het klinkt goed, vrijdenker van het jaar, zoiets als corruptiebestrijder van het jaar, of columnist van het jaar. Ik weet niet eens hoe zo'n jaarlijkse verkiezing van de Vrijdenker van het jaar verloopt. Of het wel eerlijk toegaat. Of vrouwelijke vrijdenkers – de vrijdenksters – wel een eerlijke kans krijgen. Ik vrees dat Anton van Hooff in een bestuursvergadering heeft gezegd: “Laten we dit jaar Piet Borst maar eens nemen. Piet zegt vast geen nee.” En Anton heeft gelijk gekregen.

Ik heb het dus lichtvaardig aangenomen, die mooie titel Vrijdenker van het jaar 2012 en pas later ben ik mij zorgen gaan maken over mijn dankwoord. Die zorgen zijn reëel. Want vorig jaar stond hier Herman Philipse, een echte filosoof en auteur van een machtig standaardwerk: “God in the age of science? A critique of religious reason”. Al bij binnenkomst vorig jaar kregen wij een stencil uitgereikt, waarin zijn “Dankwoord voor het Predikaat Vrijdenker van het jaar 2011” superieur werd samengevat. Dat stencil begon met “Enkele reflecties op het predicaat vrijdenker (freethinker, libre-penseur, Freidenker, zette Herman daar nog achter om direct duidelijk te maken dat hij het niet bij wat Nederlandse vrijdenkers zou laten). De reflecties van Herman begonnen in de late 17de eeuw; toen kwam de 18de eeuw, toen de 19de, de 20ste en Herman hield vol tot 2011. Ja, daar kan ik natuurlijk niet tegen op.

Het stencil van Herman Philipse eindigde vorig jaar een tikje zuur met de constatering dat het “eerbetoon voor hem te vroeg kwam” omdat zijn boek nog niet af was. Daar heb ik geen last van. Mijn columns gebundeld onder de titel “Gezonde twijfel”, zijn al weer twee jaar geleden verschenen. Een voordeel is wel dat het niet zo duur is, mijn boekje. Voor de aanschaf van het boek van Herman heb ik mijn hele voorraad boekenbonnen verbruikt. Dat klinkt wat onaardig en ik wil dat graag compenseren door wat propaganda te maken voor Herman's boek. In dit gezelschap is er misschien niet zoveel behoefte aan “A critique of religious reason”, een kritische analyse van religieuze redeneringen. Dat lijkt u misschien: “Flogging a dead horse”, het ranselen van een dood paard. Ten onrechte! Uiteraard zijn er in intellectuele kringen nauwelijks mensen meer die geloven in een interventiegod. Een god die zorgt dat je kinderen geen nare ziekte krijgen, hoe prettig en nodig die god ook zou zijn. Er is echter nog een andere categorie gelovigen, de intellectuele gelovigen, die zich sterk maken voor een abstract, theoretisch godsbegrip. Protagonisten zijn denkers, zoals Richard Swinburne in Engeland. U komt vast mensen tegen die tegen u zeggen: Atheïsme? Fout! Helemaal fout. Richard Swinburne heeft namelijk in zijn magistrale boek “The existence of God” aangetoond dat god moet bestaan. Niet zo'n primitieve god, zo'n oudtestamentische bemoeial, maar iemand die het heelal in gang heeft gezet.

Herman Philipse heeft de nuttige taak op zich genomen om in zijn boek al die esoterische godsbewijzen op hoog filosofisch niveau te ontzenuwen. Het verbaast u misschien niet, maar ze deugen niet, die godsbewijzen. Ons atheïsten heeft Herman met zijn boek daarom een grote dienst bewezen. Zegt iemand met een wijs gezicht dat Swinburne heeft aangetoond dat god moet bestaan dan zegt u: Fout, helemaal fout, want Herman heeft alle argumenten van Swinburne met de grond gelijk gemaakt. Daar hoeft u niet eens Herman's boek helemaal voor te lezen, want dat is wel een opgave voor niet-filosofen.

Ter zake. Ik heb ook een dankwoord gemaakt. Lang en serieus. Vergeet de receptie voorlopig. Er zijn drie onderwerpen, die ik vanmiddag met u wil bespreken:

1. Mijn persoonlijke weg naar atheïsme; en de vraag of religie in onze genen zit.
2. De strijd tegen religie en kwakzalverij? Moet dat nog? Is dat geen scherpslijperij?
3. Waarom geloven mensen onzinnige dingen? En belangrijker: Wat kunnen we daar aan doen?

Ik zal die onderwerpen niet systematisch met u doornemen. Ik ben geen denker, zoals Herman Philipse, maar een biochemicus, iemand van de experimentele biologie. Biochemici zijn opportunisten: ze maken wel een plan, maar al snel blijkt dat er iets heel anders uit de proeven komt dan je had gedacht. Plan in de prullenbak en met frisse moed verder met een nieuw plan. Ik loop nu ruim 50 jaar mee in de biochemie en ik ben altijd weer verbaasd hoe slecht wij kunnen voorspellen hoe de natuur in elkaar steekt. Diep nadenken heeft daarom weinig zin. Gewoon proeven doen, dan merk je wel hoe het zit. Geregeld komt een universiteit op het idee om een leerstoel Theoretische Biologie in te stellen. Lang bestaan die nooit en wij weten nu waarom. De natuur om ons heen is namelijk niet ontworpen volgens slimme, rationele principes, maar geleidelijk ontstaan in een chaotisch proces van mutatie en selectie. Het werkt, anders waren we hier niet, maar de biochemische oplossingen die uiteindelijk overleven in de natuur zijn vaak irrationeel en in ieder geval slecht voorspelbaar. Opportunistisch proeven doen is daarom het lot van de biochemicus en dat opportunisme gaat doorklinken in mijn dankwoord.

Ter zake. Ik zou beginnen met mijn bekering tot het atheïsme. Die heeft nooit plaats gevonden en dat is eigenlijk ongepast voor een Vrijdenker van het jaar. Voor mij is een Vrijdenker toch iemand die zich zelf heeft vrijgedacht; die zich aan de haren uit het religieuze moeras heeft getrokken, zoals Maarten 't Hart. Ik kom daarentegen uit een diep ongelovig gezin en mijn familie is al in de 19de

Godsdienst is een aangeleerde slechte
gewoonte uit een verleden tijd

eeuw van god los geraakt. Atheïsme was bij ons thuis
vanzelfsprekend. Ik ben het levend bewijs dat geloof
in een god niet het onafwendbaar lot is van ieder
mens. Ik herinner mij (maar heb dat niet nagetrok-

ken) dat ik bij Menno ter Braak las hoe hij als atheïst opkeek naar de sterrenhemel en door twijfel overvallen werd. Zou er toch niet "iets" zijn? Ik las het en begreep het niet. Ik kijk geregeld naar de sterren en heb nooit de geringste aanvechting gehad om in "iets" te geloven. Dat de mens van nature tot ietsisme gedoemd is, lijkt mij een onhoudbaar standpunt. In mijn grote familie van atheïstisch opgevoede kinderen is ook nooit iemand alsnog afgeslagen naar de kerk. Godsdienst hoeft echt niet. Het zit niet in onze genen, het is een aangeleerde slechte gewoonte uit een verleden tijd, waarin wij als mensen nog weinig begrepen van de wereld, zo weinig dat goden en de geesten van voorouders de meest plausibele verklaring waren.

Iedere atheïst gaat door een aantal fasen en dat geldt ook voor iemand die als atheïst in de wieg is gelegd. Het begint met strijd, het weerleggen van religie. Ik heb daar vrolijk aan mee gedaan, eerst als redacteur van het studentenblad *Propria Cures* en later een enkele keer als columnist. Het is bevredigend werk dat *religion bashing*. Waarom godsdienst fout is, waarom de bijbel vol tegenstrijdige zogenaamde feiten staat, waarom het opvallend is dat die door god ingefluisterde teksten nooit iets bevatten dat onnozele nomaden in het Midden-Oosten niet wisten. Simpele dingen als dat Australië en Amerika bestaan. Of een zinnetje over de basen in ons DNA, A, T, G en C. En dat het DNA van parasieten, zoals trypanosomen, de rare base J bevat. Wij hebben die base 20 jaar geleden ontdekt. Had base J in de bijbel gestaan, dan hadden wij ons veel moeite kunnen besparen. Strijd dus tegen al die onzin die mensen geloven, tegen al die wonderen, waar de RK kerk mee pronkt, de wonderen van gisteren, want vandaag past de kerk wel op met het claimen van toetsbare en weerlegbare mirakels.

Ik heb enthousiast mee gedaan aan de strijd tegen godsdienst en ik heb daar geen spijt van. Diepgaande analyses heb ik niet aangeleverd, maar wel spot, ook vrij effectief tegen bijgeloof, of het nu het geloof is in Unidentified Flying Objects of het geloof in Maria's onbevleete ontvangenis. Aan anderen heb ik het harde werk van de weerlegging overgelaten. Met vreugde denk ik terug aan de pioniers. Maarten 't Hart in ons land. En aan de vele briljante Engelstalige boeken, waar ik hier niet mee ga concurreren: "God is not great" van Chris Higgins; "The end of Faith" van Sam Harris en een recenter boek van hem, "The Moral dilemma" en het schitterend geschreven "The God Delusion" van

Richard Dawkins. Ik weet het, veel van mijn biologische collegae, ook de atheïsten, vinden dat dit boek van Dawkins niet deugt, omdat het scherpstlijpt en scherpstlijperij is iets dat in Nederland niet te pas komt.

Als belijdend lid van de VtdK ben ik echter allergisch voor het verwijt van scherpstlijperij. Fout is fout, daar moet je niet om heen draaien. Bij de religie is dat verwijt ook altijd eenrichtingsverkeer: het zijn altijd de atheïsten die scherp slijpen omdat ze het bestaan van een god ontkennen. Nooit wordt er tegen gelovigen gezegd: Tut, tut, dat is wel een heel extreem standpunt dat god zou bestaan. Daar is toch geen enkele aanwijzing voor. Je kunt toch niet uitsluiten dat er helemaal geen god is; dat het allemaal menselijke projectie is, verzinsels die hardnekkig zijn doorgegeven van ouders op kind?

Sta mij nog een zijstap toe. In de biochemie heet zo'n zijstap een zondagmorgenproef. Dat zijn proeven die niet in je project passen, maar die je toch even wilt doen, omdat je zo'n slim idee hebt en als, als, als. Op zondagmorgen is de baas er niet en dat is maar goed ook. De baas ziet niets in dat slimme idee en dus ook niets in die proef.

Nu een zijstap dus in dit toch al weinig rechtlijnige dankwoord: Sinds ik weet dat ik hier een voordracht moet houden, speur ik de krant af naar zinnige meningen, die ik hier met u kan delen. Zo stond er in de Volkskrant van 3/10 een opiniestuk van Martin Slagter, docent Nederlands, en journalistiek en filosofie – er zijn nog echt universele mensen in Nederlands – waaruit ik graag een passage citeer:

“Ook geseculariseerde mensen lijken vaak nog te denken dat religieuze overtuigingen meer ‘respect’ verdienen dan andere opvattingen. Zo zijn bijvoorbeeld op vrijwel alle Nederlandse middelbare scholen petjes en baseballcaps verboden, maar mogen moslimmeisjes wel een hoofddoek dragen. Deze ‘ongelijke behandeling’ van jongens en meisjes in het Nederlandse onderwijs kan alleen verklaard worden uit een neiging om religieuze overtuigingen met meer respect te behandelen dan seculiere opvattingen. Het verlangen van moslimmeisjes om op school een hoofddoek te dragen zou ‘dieper gaan’ en daardoor meer legitimiteit bezitten dan het verlangen van identiteitzoekende maar ‘ongelovige’ jongens om een baseballcap te dragen. Maar een seculiere overheid ontbreekt het aan een criterium om tussen deze verlangens onderscheid te maken: vanuit een neutraal-rationeel standpunt is een (religieuze) geloofsovertuiging niet respectabeler dan een seculiere mening.

In het debat met de Arabische wereld en de islam moet het Westen zich consequent op het standpunt stellen dat een religieuze overtuiging niets anders dan een mening is. Er is geen principieel verschil tussen het geloof enerzijds en de overtuiging van de ‘ietsist’ of atheïst anderzijds. Voor Nederland betekent dit dat artikel 6 over de vrijheid van godsdienst uit de Grondwet geschrapt kan worden. Dit artikel plaatst de mening van religieus-gelovigen ten onrechte in een uitzonderingspositie. We hebben genoeg aan artikel 7, dat de vrijheid van meningsuiting garandeert.

Als we dan toch aan het schrappen zijn, kunnen we in één moeite door artikel 147 en 147a van het Wetboek van Strafrecht afschaffen. Ook dit wetsartikel, waarin ‘smalende godslastering’ strafbaar wordt gesteld, plaatst religieus geloof onnodig in een uitzonderingspositie. Bovendien is godslastering een intentionele taalhandeling. Ik kan me alleen schuldig maken aan belastering of belediging als ik de bedoeling heb dat te doen. Iemand die niet in een god gelooft, kan logischerwijs ook niet de bedoeling hebben die god te beledigen. Met andere woorden: het begrip ‘godslastering’ vooronderstelt het geloof in het bestaan van de belasterde god. Een volwassene kan toch ook Sinterklaas niet ‘belasteren’? Dat kunnen alleen kinderen die in zijn bestaan geloven.”

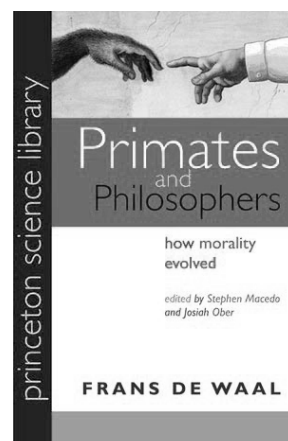
Hoewel de Neerlandicus Martin Slagter hier natuurlijk het gelijk aan zijn kant heeft, is dit wel een spelletje met woorden. De bedoeling van die “smalende godslastering” is natuurlijk niet om belasterde goden te beschermen, want een beetje god trekt zich niets aan van die rare Anton van Hooft die niet in zijn bestaan gelooft. Het gaat om de gevoelens van mensen, die niet willen dat hun afgodsbeelden besmeurd worden. Die allang weten dat god onze Anton niet met zijn bliksem zal treffen en die daarom zelf met een fatwa komen, die heden ten dage nu eenmaal effectiever is dan god's wraak.

Deze zijsprong was ter verdediging van “The God Delusion” van Richard Dawkins dat zelfs door atheïsten nog wel eens af wordt gedaan als scherpstlijperij, als een betoog dat iedere dialoog afkapt. Dat is onjuist. Ik heb het herlezen en het is naar mijn mening een schitterend geschreven ijzersterk boek: Zeker, het breekt radicaal met het paradigma van de niet-overlappende domeinen van

wetenschap en religie. Dat paradigma is uitgedragen door Steve Gould als een soort zoenoffer aan de kerk in Amerika. Als jullie christenen ons nu de evolutie gunnen en het ontstaan van het heelal, dan mogen jullie de zingeving hebben, de moraal, de ethiek. Zo'n 30 jaar geleden werd dit algemeen als een wijs compromis beschouwd, met name in de VS dat door fundamentalistisch christendom wordt geteisterd. Ook in die tijd leek mij dit echter al een onhoudbaar standpunt. Het is ook in de praktijk onhoudbaar gebleken. De wetenschap kruipt waar-ie niet gaan kan, en kruipt ook de kerk in. In feite zijn alle resultaten van natuurwetenschappelijk onderzoek een telkens terugkerende ontkrachting van het concept van de interveniërende god.

De strijd tussen kerk en wetenschap is een lange geschiedenis van landjepik, begonnen met de kerk op de *high ground*. De kerk wist alles van hemel en aarde, kennis gebaseerd op solide goddelijke openbaring. De wetenschap bevond zich in de periferie in een moeras van bijgeloof en primitieve methoden. De wetenschap heeft zich aan dit moeras ontworsteld en is systematisch land aan de kerk gaan ontfutselen. Dat proces is onstuitbaar gebleken. Ik weet het, bijgeloof tiert nog welig, zeker in Amerika, maar onder de leden van de Amerikaanse National Academy of Sciences is er toch praktisch niemand meer die gelooft in een interventiegod die echt iets bijdraagt. Meer dan 90% van de NAS- leden zijn belijdend atheïst.

Ook in de afgelopen 20 jaar heeft de wetenschap nog belangrijke stukken land gewonnen op de kerk. Denk aan het neurologische onderzoek aan religieuze ervaringen, dat de dringende goddelijke boodschappen heeft ondergebracht bij de epilepsie. Denk aan het veldonderzoek aan chimpansees en bonobo's, dat heeft laten zien dat veel complex menselijk gedrag – empathie, generositeit, rechtvaardigheidsgevoel – ook bij collega-primaten voorkomen. Van het uniek-menselijke, waarmee onze goddelijke herkomst werd gerechtvaardigd, is niet veel over. Het boek van chimpansee-onderzoeker Frans de Waal, "Primates and Philosophers, how morality evolved", geeft een mooie samenvatting van dit debat.

De voortgang van het normale biologische onderzoek levert nog dagelijks munitie op voor de strijd tegen bijgeloof en die munitie is nodig: Zolang er gaten zitten in onze kennis van de wereld, blijven gelovigen ons achtervolgen met hun "god van de gaten". Herman Philipse laat in zijn boek zien dat bij het gaten vullen de astronomen en fysici één stap voor zijn geraakt op ons biologen. Al aan het eind van de 18de eeuw kwamen filosofen tot de conclusie dat je beter geen theologische hypothesen kunt gebruiken om het heelal te verklaren. Volgens Philipse is dat ook de reden dat William Paley in 1802 concludeerde in zijn "Natural theology" dat astronomie niet het beste middel is om het bestaan van een intelligente schepper te bewijzen. Paley is natuurlijk de aartsvader van de Intelligent Design beweging. Ik denk met gêne terug aan de discussie die in dit land zo'n 10 jaar geleden losbarstte, toen een aantal respectabele geleerden van christelijke huize onverhoeds uit de kast kwam en bekende dat zij moeite hadden met Darwin. Zij waren in de ban gekomen van een derderangs Amerikaanse biochemicus, Michael Behe, die meende dat sommige processen in de natuur zo complex zijn dat ze nooit stapsgewijs in een lange evolutie hebben kunnen ontstaan, onze bloedstolling bij voorbeeld, of de zweepstaart van bacteriën. Niet-reduceerbaar complex noemde Michael Behe dat. Een halve muizenval kan niet werken, schreef hij trots. De muizenval kan dus niet stapsgewijs zijn ontstaan, maar moet door een intelligente ontwerper zijn gemaakt. Aangemoedigd door Michael Behe en zijn muizenval, schreven Cees Dekker en zijn christelijke vrienden in 2005 een dik boek: "Schitterend ongeluk of sporen van ontwerp". Ik heb het nog eens uit de kast gehaald. Er staat een stuk in van een collega van mij, een moleculair bioloog die lang hoogleraar hier in Utrecht is geweest. Zijn stuk eindigt met de conclusie: "De aard en de complexiteit van de celdeling en de onderliggende macromoleculaire syntheses (hij bedoelt hier DNA-synthese) wijzen met stelligheid op intelligent ontwerp als de grondslag van hun bestaan."

Dit was in 2005! Een hoogleraar moleculaire biologie!! In Utrecht nota bene! Begrijpt u dat ik dit met enige gêne vertel? Het tekent de kracht van het biologische onderzoek dat dit soort onzin in korte tijd werd weerlegd. Van het ontstaan van de bloedstolling waren bv. al lang simpele tussenstadia gekarakteriseerd bij eenvoudigere organismen. De christelijke geleerden waren gewoon heel slecht geïnformeerd over de stand van de wetenschap. Nooit is een collectieve waan zo snel onschadelijk

gemaakt als de Intelligent Design beweging in Nederland. Hoort u ooit nog wat over Intelligent Design? Nee uiteraard. De christelijke geleerden hebben zich weer mokkend teruggetrokken in hun sektarische kast.

Toch veroorloof ik mij ook hier een kleine historische zijstap. Ik herinner mij nog de tijd dat ook biologen problemen hadden met evolutie. Niet met Darwin natuurlijk, maar met de vraag of die 4 miljard jaar wel voldoende tijd bieden om zo'n complex wezen als een aap te doen ontstaan. Men dacht 40 jaar geleden dat evolutie ontstaat door puntmutaties in het DNA, vervanging van één basenpaar door een ander, en dat gaat langzaam, te langzaam. Ik heb Francis Crick nog voor zien rekenen hoe dat niet ging lukken, die aap, in de beschikbare evolutionaire tijd. Crick dacht daarom dat er levende organismen uit de ruimte op aarde waren gedwarfeld om althans het begin van het ontstaan van leven op aard wat te versnellen.

Inmiddels weten wij beter. Een vloed aan DNA-sequenties van alle denkbare organismen heeft laten zien dat er op grote schaal uitwisseling van genen tussen virussen, bacteriën, planten en beesten heeft plaatsgevonden. Deze horizontale overdracht van DNA tussen organismen heeft de evolutiesnelheid enorm opgekrakt. Zelf een fiets maken is een moeizaam karwei, maar als je die fiets kant-en-klaar van je buurman kunt krijgen, gaat het een stukje sneller. Iedere grote stap in de zoogdierevolutie laat de sporen zien van nieuwe genen afkomstig van andere organismen. De belangrijkste donoren van zulke extra genen bij ons mensapen zijn de virussen die zich in ons DNA nestelen. Ons vermogen om eindeloos veel antilichamen te maken bv danken wij aan een viraal gen. Hetzelfde geldt voor een andere fantastische structuur, de moederkoek, de placenta. We krijgen steeds beter door hoe de evolutie in detail is verlopen en dat draagt bij tot het wegnemen van resterende argwaan tegen Darwin.

Ik besef dat ik in dit lange dankwoord nog weinig over de kwakzalverij heb gezegd. Er zijn uiteraard gelijkenissen tussen religie en kwakzalverij. Beide berusten op een sterk en irrationeel geloof, waar mensen moeilijk van zijn af te brengen. Ook het geloof in alternatief wordt soms al geïnstalleerd in de

Alternatief is een geloof	opvoeding, zoals in antroposofische gezinnen. Dan is het geloof in
dat meestal op latere	alternatief moeilijk kwijt te raken, zolang iemand zijn antroposofische
leeftijd wordt verworven	beginselen niet achter zich heeft gelaten. Geloof en alternatief profi-
	teren ook beide van de natuurlijke loop der dingen: als ik mijn regen-

dansen maar strikt volgens voorgeschreven ritueel blijf uitvoeren, komt die regen heus wel, zeker in Nederland. Als ik die homeopathische druppels maar trouw blijf nemen, dan gaat mijn verkoudheid zeker een keer over. Zowel geloof als alternatief zijn veelkoppige monsters, waar altijd weer nieuwe koppen aangroeien, die afgehakt moeten worden. Zowel bij geloof als alternatief is er ook een kaste van priesterprofiteurs, die bijgeloof actief in stand houdt. Zonder bestrijding groeit het bijgeloof.

Er zijn echter ook verschillen tussen geloof en alternatief. Alternatief is een geloof dat meestal op latere leeftijd wordt verworven. Het is daarom minder hardnekkig dan religie, die met de paplepel wordt ingegoten. Alternatief kan echter meer praktische successen claimen dan religie. Ik vind het altijd opmerkelijk hoe weinig vertrouwen mensen in onze maatschappij nog hebben in gebed. In het gewone leven regeert het toeval en mensen accepteren dat ze dat toeval niet kunnen beïnvloeden met gebed. Een Pakistaanse minister roept op tot het vermoorden van een filmmaker die een sullig filmpje over allah heeft gemaakt. Als hij ook maar het geringste vertrouwen had in zijn gebed, zou hij allah dat klusje zelf laten klaren. Hij weet het, gebed werkt niet. Hoe anders is dat bij alternatief. Daar zijn de genezingen aan de lopende band. Het placebo-effect van spectaculaire ingrepen, zoals kraken of acupunctuur, is nu eenmaal enorm. Het placebo-effect van bidden steekt daar mager bij af.

Dat resulteert dus in een groot verschil tussen alternatief en religie. Terwijl wij nooit meer wonderen hoeven te ontmaskeren en gebedsgenezers in Nederland geen poot aan de grond krijgen, moeten we voortdurend de loze berichten over spectaculaire genezingen door alternatief ontzenuwen.

Ik klaag niet, want de strijd tegen de kwakzalverij is in Nederland echt succesvol geweest, als we iets langer terugkijken. In de 70er jaren van de vorige eeuw spoelde er een golf van alternatieve geneeskunde door Nederland, die zijn hoogtepunt bereikte met de Moermantherapie van kanker. De Vlaardingse huisarts Moerman had bedacht dat kanker een stofwisselingsziekte was, die met aangepaste voeding genezen kon worden. Moerman had geen specialistische opleiding, noch onderzoekservaring, maar des te meer zelfvertrouwen en charisma. Zijn Moermandieet was gebaseerd op twee misverstanden:

1. In wijngebieden komt geen kanker voor. Dat moet betekenen dat zuur en jodium, die immers in wijn zitten, kankerwerend zijn.
2. Duiven krijgen geen kanker.

Op basis van deze misverstanden maakte Moerman een dieet van plantensappen en granen en zonder vlees of vis, want duiven eten geen vlees of vis. De populariteit van Moerman leidde al vroeg tot tegenacties uit de reguliere geneeskunde: Al in 1956 stelde de commissie Delprat vast dat het Moermandieet niet werkte. Het genas alleen kankerpatiënten, waarbij de diagnose kanker niet ondubbelzinnig vaststond. Ondanks dat solide rapport Delprat ging dokter Moerman door en in de 70er jaren kreeg hij de wind in de rug. Er was een tijd dat de helft van alle kankerpatiënten in het AVL het Moermandieet volgden, naast de reguliere therapie die wij ze aanboden. Het dieptepunt kwam toen onze Tweede Kamer in 1979 een Kamerbreed gesteunde motie aannam, waarin een nieuw onderzoek naar de Moermantherapie werd gevraagd. Mijn vertrouwen in de Nederlandse politiek daalde tot nul.

Cornelis Moerman

Vanaf 1979 ging het echter gestaag beter in Nederland. Het aantal artsen dat alternatief bijklust naast een reguliere praktijk daalde sterk, grote missers van alternatieve genezers resulteerden in spectaculaire rechtszittingen – met de Zaak Sylvia Millecam als publicitair hoogtepunt – en het medische tuchtrecht ging scherper aan de wind zeilen. Terwijl in de jaren zeventig iedereen met een artsenbul naar eigen inzicht mocht aanrommelen, gaat de tuchtrechter nu uit van een professionele standaard; geneeskunde is een vak geworden, zoals het bouwen van bruggen. Er is een algemeen aanvaarde (*evidence based*) manier om suikerziekte te behandelen en een dokter mag daar niet van afwijken zonder goede medische redenen aan te voeren. Ook de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst is na lang aarzelen door de bocht gegaan. De mogelijkheden voor leden van de Maatschappij om alternatieve behandelwijzen toe te passen zijn in 2008 sterk ingeperkt.

Als je de situatie in Nederland anno 2012 nu vergelijkt met het omringende buitenland, dan lopen wij onmiskenbaar voorop bij de strijd tegen kwakzalverij. Nederland is gidsland geworden! Het is niet voor niets dat Nederlandse kwakzalvers uitwijken naar Duitsland of België, waar ze meer met rust worden gelaten dan in Nederland.

Hoe komt dat, Nederland gidsland? Daar is geen systematisch onderzoek naar gedaan, maar het is mijn vaste overtuiging dat de zeer actieve Vereniging tegen de Kwakzalverij en zijn onvermoeibare voorzitter tot vorig jaar, de assertieve, geestige, fraai formulerende, en uiterst deskundige Cees Renckens, een doorslaggevende rol hebben gespeeld in die frappante neergang van de kwakzalverij in Nederland.

Ik geef het toe: bestrijding van kwakzalverij is uiteindelijk makkelijker dan de bestrijding van religie. Bij de kwakzalverijbestrijding profiteren we van de natuurwetenschappen met hun spijkerharde theorieën en wetten en onweerlegbare experimentele resultaten. Zelfs de VU heeft de privatdocent homeopathie buiten de deur gezet. Homeopathie werkt niet en kan niet werken, dat zijn feiten. Daar kun je niet meer of minder scherp over slijpen. Wie met feiten marchandeert, is niet flexibel maar een fraudeur en daar hoort geen plaats voor te zijn in de geneeskunde.

Dit lijkt mij voldoende over de strijd tegen religie en kwakzalverij. Nu dan de vraag naar het waarom? Waarom geloven mensen al die onzin? Wat maakt ons zo vatbaar voor bijgeloof? Hoe is het mogelijk dat een succesvolle, intelligente Amerikaan als Mitt Romney, presidentskandidaat, lid is van de mormoonse kerk, een christelijke sekte met een volstrekt absurde oorsprong? Iedereen kan nalezen hoe de primitieve maar charismatische oplichter Joseph Smith de mormonensekte heeft opgezet. Hoe kan een man als Mitt Romney deze absurde oplichterij aanhangen, als hem dat ook diskwalificeert als president bij veel orthodox protestante gelovigen?

“Now you are talking business,” zou mijn vrouw zeggen. Houd op met uit te leggen dat geloof bijgeloof is, dat weet ieder zinnig mens en zeker vrijdenkers. Maar waarom doen mensen dat? Waarom moeten wij ons half uitkleden voor we in een vliegtuig gaan – met alle irritatie en vertraging van dien – omdat die gelovige gekken denken dat een niet bestaande allah klaarstaat om hun een plek in het paradijs aan te bieden als ze je vliegtuig opblazen? Ik merk terzijde op dat die maagden die de opgeblazen zelfmoordterrorist in het paradijs wachten op een vertaalfout schijnen te berusten. Die

maagden moeten rozijnen zijn. Je zult maar moslimterrorist zijn, je bom af laten gaan en op rozijnen worden getrakteerd.

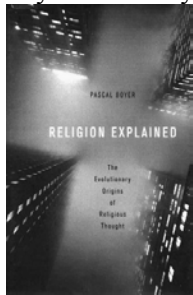
Serieuus nu. Religie is één van de meest destructieve en onverzoenlijke krachten in onze wereld en het is daarom een legitieme en urgente vraag wat mensen brengt tot die gevaarlijke onzin. De grove en opportunistische wijze waarop Joseph Smith zijn racistische openbaringen bijeen heeft gefantaseerd is goed gedocumenteerd en voor iedereen na te lezen. Hoe kan Mitt Romney deze charlatan volgen? Dit lijkt mij voor een vrijdenkersclub één van de meest prangende vragen. Waar komt het vandaan, die godsdienst? Wat is de pathogenese?

In de geneeskunde is pathogenese van een ziekte cruciaal. Zolang je niet weet hoe het komt, blijft je therapie vaak symptoombestrijding. Zodra je de pathogenese van een ziekte begrijpt, ontstaan er mogelijkheden voor preventie en meer doelgerichte, causale therapie. En dat geldt hopelijk ook voor bijgeloof.

Richard Dawkins heeft al eens schertsenderwijs opgemerkt dat religie aangeboren is. Kijk naar de ouders en je weet de religie van de kinderen. Wat Dawkins uiteraard bedoelt is dat wij automatisch geloven wat onze ouders ons vertellen. Dat is ook hard nodig. Ik keek laatst naar een film over een opgroeiende chimpansee in het oerwoud. Dan zie je hoe belangrijk het is dat je als chimpanseekleuter oplet wat moeder doet. Welke planten giftig zijn, welke beesten gevaarlijk, wanneer welke vruchten rijp zijn en waar in het bos (goed onthouden!), hoe je noten kraakt of termieten vangt met een stokje. Wie als chimpanseekleuter niet al die kennis opslaat, overleeft niet. Als mensaap zijn wij geprogrammeerd om ons door onze ouders te laten indoctrineren en daar lift de religie op mee.

Dat raakt echter nog steeds niet de kernvraag: waar komt al die religie vandaan? Waarom is elke menselijke maatschappij vergeven van goden- en voorouderverering? Waarom heeft het tot de Verlichting moeten duren voordat iemand op het idee kwam dat het allemaal menselijke bedensels zijn, die goden? En nog steeds! Het is moeilijker om een zaal te vullen met vrijdenkers dan met gelovige moslims, zelfs in Nederland.

Ik heb daar een aardig boek over gelezen, dat ik u aan kan raden: "Religion explained" van Pascal Boyer. Met Boyer kwam ik in contact toen hij in 2008 een essay in het tijdschrift Nature publiceerde onder de titel: "Religion, bound to believe?" Godsdienst, zijn wij voorbestemd om te geloven? De conclusie van dat stuk was dat atheïsme altijd moeilijker te verkopen zal zijn dan religie, omdat onze cognitieve eigenschappen ons doen neigen tot religie. Religie zit niet in ons DNA, maar in de wijze waarop onze hersenen werken. Dat schoot mij uiteraard verkeerd en ik schreef Boyer dat atheïsme helemaal niet moeilijk te verkopen is aan mensen, mits ze maar in een atheïstisch academisch gezin opgroeien. In zijn antwoord gaf Boyer toe dat zijn essay wat kort door de bocht was, maar dat het allemaal genuanceerder was opgeschreven in zijn boek "Religion explained".

En dat is ook zo. Boyer is geen afgedwaalde katholieke priester, maar een echte antropoloog en dus atheïst, want wie eenmaal kennis heeft gemaakt met een groot aantal godsdiensten, gelooft er geen één meer. Dat is waarom gelovigen ook mordicus tegen vergelijkend godsdienstonderwijs op scholen zijn. Ze zijn bang dat hun kinderen de schellen van de ogen vallen.

Volgens Boyer is de mens uniek door zijn vermogen om rekening te houden met afwezige leden van de clan, tijdelijk afwezig, of dood. We zijn daardoor ook goed in sociale relaties met imaginaire partners. Van daar is het een kleine stap naar de rondzwevende geesten en goden, die het dagelijks leven van primitieve mensen beheersen: "Mijn kind is ziek en welke voorouder voelt zich tekortgedaan? Was het varkentje dat ik geofferd heb misschien te mager? Is er een lokale heilige die meer voor me doen kan?"

Godsdienstpsychologie is mijn vak niet en ik houd er dus over op, maar ik vind wel dat het boek van Boyer inzicht geeft in onze neiging tot irrationeel geloof, of dat nu geloof is in goden of in alternatieve geneeswijzen, dat soms ook fanatieke vormen aan kan nemen. Wel onderschat Boyer naar mijn mening het effect van opvoeding. Als tsunami's vanzelfsprekend verklaard worden door langs elkaar schurende aardschollen en bliksem als elektrische ontlading dan blijkt het mee te vallen met onze onbedwingbare neiging tot religie. Ik denk dat mijn optimistische ouders uiteindelijk gelijk gaan krijgen: dat wij zullen eindigen in een maatschappij zonder godsdienst. Het gaat alleen langer duren dan zij dachten en hoopten.

Vrijheid van expressie vs. vrijheid van godsdienst

BERT GASENBEEK

Ter gelegenheid van de uitreiking van de Scriptieprijs Vrijdenken 2012 op 12 oktober 2012, in de Senaatszaal van de Universiteit Utrecht, hield Bert Gasenbeek de volgende toespraak.

Geachte aanwezigen,

Mijn naam is Bert Gasenbeek, voorzitter van de jury.

Het is mij een eer en genoegen om de tweejaarlijkse scriptieprijs vrijdenken 2012 uit te mogen reiken. Maar waarom wordt er al sedert 2006, nu al voor de vierde keer de tweejaarlijkse scriptieprijs vrijdenken uitgereikt? Ik heb de formele opdracht voor de jury niet bij de hand, maar ik kan wel twee redenen bedenken:

1. Om de belangstelling voor het vrijdenken binnen de universitaire gemeenschap aan te wakkeren.
2. Om het vrijdenken te verrijken met de kennis van jonge wetenschappers.

Op de vraag of dat in 2012 ook gelukt is, kom ik nog terug.

Eerst wil ik een kwestie aan de orde stellen die niet onbelangrijk is voor de jury van deze prijs, namelijk hoe breed of smal het vrijdenken opgevat kan worden? Niet dat we daar lang over hebben moeten praten, tenslotte staat die omschrijving netjes in de recente beginselverklaring van de DVG. Deze is namelijk ook opgenomen in de omschrijving van de scriptieprijs, en ik citeer:

“De Vrije Gedachte stelt zich het bevorderen van het *atheïstisch humanisme* ten doel. Vrijdenkers onderzoeken de werkelijkheid door middel van rationeel denken, dus zonder dogmatische of ideologische vooroordelen.

Vrijdenkers verwerpen iedere godsvoorstelling. Daarom is *De Vrije Gedachte* atheïstisch.

Voor *De Vrije Gedachte* staat het menselijke individu centraal. In die zin is zij humanistisch.”

Deze verklaring wordt verduidelijkt aan de hand van een achttal streefdoelen, waaronder bijvoorbeeld 1. Strikte scheiding van kerk en staat, 5. Vrijheid van expressie, etc.

Een mooie brede opvatting van vrijdenken, anders dan sommige andere vrijdenkers die ‘religiekritiek’ en ‘vrijheid van expressie’ tot de twee pijlers van het vrijdenken rekenen.

Persoonlijk gebruik ik liever het ook in onze kring zo gewaardeerde Idee 1 van Multatuli dat luidt: ‘Misschien is niets geheel waar, en zelfs dát niet’. Met dit idee wordt m.i. uitgedrukt dat onvoorwaardelijke en systematische twijfel ten aanzien van *alle* waarheden op alle gebieden van het menselijk bestaan, de kern van het vrijdenken uitmaakt. Dogma’s van welke aard dan ook, uit welke hoek dan ook, dienen vrijelijk op hun houdbaarheid onderzocht te worden.

Ik moet echter toegeven dat één pijler van de smalle agenda, namelijk ‘vrijheid van expressie’, tot op de dag van vandaag actueel is. Denk maar eens aan de gewelddadige protesten en zelfs doden naar aanleiding van de film *Innocence of Muslims* in afgelopen september, of eerder de rellen rond de Mohammed-cartoons in de Deense krant *Jyllandse Posten*. Het bracht de docent journalistiek Martin Slagter in de Volkskrant van 3 oktober tot de uitspraken dat ‘geloofsovertuiging ook maar een mening is’, en dat ‘artikel 6 over de vrijheid van godsdienst uit de Grondwet geschrapt moet worden’, omdat die de vrijheid van expressie belemmert.

Daar is nog veel over te zeggen...

Maar nu terug naar de Scriptieprijs vrijdenken 2012

De jury voor de prijs bestond dit jaar uit:

Dr. Anton van Hooff (classicus en voorzitter van De Vrije Gedachte)

Dr. Jan Willem Nienhuys (wiskundige, redacteur van *Skepter*)

Loeki Feringa (pedagoog en lid van DVG)

Drs. Cecile Lapré (socioloog en tuinbouwkundige)

Drs. Bert Gasenbeek, voorzitter (historicus Universiteit voor Humanistiek en directeur van het Humanistisch Archief en het J.P. van Praag Instituut).

Er konden scripties worden ingediend die geschreven waren aan een Nederlandse of Belgische universiteit in de jaren 2010-2011 of 2011-2012.

De criteria op basis waarvan de jury de scripties heeft beoordeeld zijn:

- wetenschappelijke kwaliteit
- presentatie en vormgeving
- oorspronkelijkheid.

En natuurlijk, relevantie voor het vrijdenken.

Ik stelde eerder de vraag naar het doel van deze prijs. En of de prijs geleid heeft tot meer zichtbaarheid binnen de universitaire gemeenschappen?

Moeilijk te zeggen. Er werden in totaal vijf scripties ingediend, waarvan er één niet aan de formele vereisten voldeed. Het aantal van vijf betekende een sterke vermindering met het jaar 2010, toen er negen inzendingen maar van weliswaar minder niveau waren.

De spreiding over de herkomst van de scriptieschrijvers was beperkt: namelijk twee van de Universiteit van Amsterdam en ook twee van de Universiteit Utrecht. De jury beoordeelde de scripties zonder dat men kennis droeg van de identiteit van de schrijver en de universiteit van herkomst.

Juryrapport

Over het algehele niveau van de inzendingen was de jury zeer te spreken, ze waren alle zeker gemiddeld een acht of meer, en ook in zekere mate relevant voor het vrijdenken. Eén jurylid merkte echter op dat die relevantie al snel blijkt als de scriptieschrijver redeneert vanuit een seculier en niet vanuit een al dan niet impliciet godsdienstig uitgangspunt...

De scripties kwamen uit de volgende subdisciplines:

Filosofie

Rechtsfilosofie

Volkenrecht

Internationaal strafrecht

Welnu, dames en heren, de winnaar van de tweejaarlijkse scriptieprijs vrijdenken 2012 heeft:

1. Een scriptie ingediend met een wetenschappelijk zeer hoog niveau, blijkend uit een helder, consequent en in het Engels gestelde betoogtrant;
2. Een scriptie met een belangrijke maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie;
3. En een duidelijke relevantie voor het vrijdenken, namelijk de kwestie van vrijheid van expressie versus vrijheid van godsdienst.

Met genoegen mag ik namens de jury de heer Willem Keizer uitroepen tot de winnaar van de tweejaarlijkse scriptieprijs vrijdenken 2012.

Willem Keizer schreef de scriptie getiteld *Freedom of Expression, Autonomy and Limits: Critical perspective on Modern Predicament*. En hij deed dat voor de master Philosophy and Public Affairs en de master International and European Law, beide aan de Universiteit van Amsterdam.

Voordat ik hem de oorkonde en de geldprijs van €500 mag overhandigen, wil ik hem uitnodigen om zijn scriptie hier in het hol van de leeuw toe te komen lichten.

Willem Keizer, aan jou het woord.

Freedom of Expression

WILLEM KEIZER (Master International and European Law, UVA; Master Philosophy and Public Affairs, UVA)

Dankwoord uitgesproken door Willem Keizer t.g.v. het ontvangen van de Scriptieprijs Vrijdenken 2012 op 12 oktober 2012

Aan mij de eer om u vandaag kort deelgenoot te mogen maken van een aantal centrale inzichten uit de scriptie *Freedom of Expression, Autonomy and Limits: Critical Perspective on Modern Predicament*. Het is een gecombineerde scriptie, geschreven voor de Master *Philosophy and Public Affairs* en de Master *International and European Law* aan de Universiteit van Amsterdam.

Een universiteitsaula gevuld met atheïstische vrijdenkers proberen te overtuigen van het belang van vrijheid van meningsuiting in een moderne samenleving is ongeveer even problematisch als een toegewijd katholiek proberen te overtuigen van de heilige waarde van de hostie voor zijn geloofs-belevenis. Die onderneming zal ik dan ook laten rusten en proberen uw aandacht vast te houden door iets te zeggen over:

1. Wanneer we vrijheid van meningsuiting kunnen beperken en waar naar mijn idee de grenzen moeten worden getrokken.
2. Vervolgens kijken we naar de grenzen van vrijheid van meningsuiting zoals deze zijn vastgesteld door het *Europese Hof voor de Rechten van de Mens* en het Hoge Gerechtshof van de VS. Dit zal ik doen in algemene zin zonder specifiek in te gaan op beider rechtssystemen of relevante jurisprudentie.
3. Tot slot kijken we kort naar de beperkingen van een veelgebruikte filosofische rechtvaardiging voor de Deense cartoons waarin autonomie niet fungeert als een a priori eigenschap van de mens maar als een karaktereigenschap die sommige mensen wel bezitten en andere niet en waarin vrijheid van meningsuiting een instrument wordt waarmee we autonomie onder de mensheid kunnen promoten.

Een verantwoorde bespreking van het recht tot vrijheid van meningsuiting begint met de simpele mededeling dat dit recht geen absoluut recht kan zijn. De filosofische uitdaging bestaat er nu juist in om een balans te vinden tussen vrijheid en gezag. De vraag die we moeten beantwoorden is: wanneer moet vrijheid plaats maken voor gezag, of in andere woorden, wanneer mogen we als samenleving grenzen stellen aan vrijheid van meningsuiting. Een van de meest gevierde antwoorden op deze vraag is gegeven door John Stuart Mill in de vorm van zijn *Harm Principle: That the only purpose for which power can be rightfully exercised over any number of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others*.

Dit betekent dat als wij Mill volgen, we kunnen stellen dat we de grenzen van vrijheid bereiken zodra dit anderen schaadt. De vraag die we dan moeten beantwoorden is: Wanneer kunnen we stellen dat de vrijheid om je te uiten anderen daadwerkelijk schaadt en we dus als samenleving mogen besluiten om grenzen te stellen aan deze persoonlijke vrijheid?

Om die vraag te beantwoorden maak ik in mijn benadering een onderscheid tussen een directe taalhandeling en een indirecte taalhandeling. Een directe taalhandeling of een directe aanval is gericht tot een individu of een groep van individuen die voldoen aan bepaalde eigenschappen, en is in staat om daadwerkelijk schade te veroorzaken. Expressie die haat zaait of aanzet tot geweld valt in deze categorie. Een indirecte taalhandeling of indirecte aanval richt zich niet op een individu of een groep van individuen maar refereert aan een idee of geloofstelsel dat een persoon kan aanhangen. Expressie die men normaliter karakteriseert als godslastering valt in deze categorie. Wat betekent dit voor de grenzen van vrijheid van meningsuiting in de context van vrijheid van religie? Dit betekent dat we conceptueel gezien een juridisch onderscheid moeten maken tussen een gelovige en zijn fundamentele overtuigingen. Directe aanvallen op volgelingen van een religie, in de vorm van uitlatingen die haatzaaien of aanzetten tot geweld, dienen gereguleerd te worden. Tegelijkertijd dient zogenaamde indirecte kritiek, dat wil zeggen kritiek op heilige geloofsartikelen en niet gericht op de gelovige zelf,

vrij te blijven. Het bekritisieren of bespotten van iemands fundamentele overtuigingen, hoe grievend deze vorm van expressie ook kan worden ervaren, schaadt de persoon niet in de zin dat het hem onmogelijk gemaakt wordt om in overeenstemming met die ideeën te leven. Om als liberale samenleving een serieus recht tot vrijheid van meningsuiting te kunnen onderhouden moet er ruimte zijn om te schokken, te beledigen en te verontrusten. Het is onmogelijk om de burger in een moderne plurale samenleving te voorzien van een recht om geheel gevrijwaard te blijven in het publieke domein van ideeën die niet stroken met zijn ideeën omtrent het goede leven. Waar de burger wel recht op heeft, in zoverre zijn fundamentele overtuigingen niet botsen met de fundamentele van onze rechtstaat, is om in overeenstemming met deze overtuigingen te leven en daarin niet gehinderd te worden door andere burgers.

De benadering in Europa onder supervisie van het Europese Hof verschilt in zoverre van mijn benadering dat in Europa religieuze sentimenten nog steeds een legitieme reden kunnen zijn om vrijheid van meningsuiting te beperken. In Europa is vrijheid van meningsuiting geen geprefereerd recht. Het wordt weliswaar erkend als een fundamenteel onderdeel van een democratische samenleving, maar het gebruik van dit recht komt met plichten en verantwoordelijkheden en vergaande beperkingen. Zo ziet het Europese Hof voor gebruikers van dit recht in de context van religieuze overtuigingen een juridische plicht om zover als mogelijk nodeloos grievende uitlatingen te vermijden. In Europa beperken we vrijheid van meningsuiting verder door middel van wetgeving die het zaaien van haat, het aanzetten tot geweld of godslastering tegengaat. Dit doen we om de vrede te bewaren in onze moderne plurale samenleving, hiermee creëren we een publiek domein waarin niet alleen de burger beschermd wordt maar ook zijn fundamentele overtuigingen zelf beschermd worden.

Waar we in Europa van mening zijn dat we de vrijheid om ons te uiten moeten inperken om de vrede te kunnen bewaren in een multiculturele samenleving, zien we in de VS het tegenovergestelde: een heterogene samenleving vereist daar juist meer vrijheid: zoveel mogelijk ideeën moeten gehoord en gewogen worden op de *marketplace of ideas*. Ook in de VS zijn er categorische uitzonderingen op deze filosofie, zoals de *fighting words doctrine* en expressie die direct aanzet tot misdaad, maar de morele verwerpelijkheid van een idee is nooit reden om vrijheid van meningsuiting inhoudelijk te beperken. Dit betekent dat statuten die racisme of het zaaien van haat proberen te beperken, in strijd zijn met de Grondwet. Hetzelfde geldt voor wetgeving die godslastering verbiedt. Hiermee creëert de VS een publiek domein waarin morele sentimenten niet gespaard worden en minderheden racisme en haat moeten tolereren.

De prijs die vrijheid van meningsuiting betaalt onder de supervisie van het Europese Hof om een vreedzaam publiek domein te hebben is te groot, er blijft te weinig ruimte over voor een serieus concept van vrijheid van meningsuiting. Het noodzakelijke recht om te schokken en te verontrusten wordt in wezen onschadelijk gemaakt door een juridische plicht om nodeloos grievende uitlatingen te vermijden in de context van religieuze overtuigingen en het feit dat godslastering nog steeds wordt erkend als een legitieme grond om vrijheid van meningsuiting te beperken. In de VS is er een serieus recht om te schokken en te verontrusten, maar de geestelijke en lichamelijke prijs die de slachtoffers van haat en racisme daarvoor moeten betalen is naar mijn mening onacceptabel. Samenvattend kunnen we stellen dat waar we in Europa de grenzen te vroeg trekken en niet-schadelijke expressie beperken, de VS haar grenzen te laat trekt en daadwerkelijk schadelijke expressie beschermt.

Mijn benadering, die beschouwd kan worden als een middenweg tussen de Europese en de Amerikaanse benadering, streeft ernaar om een publiek domein te creëren waarin minderheden worden beschermd tegen de tirannie van de massa en waarin gelovigen in staat worden gesteld om te leven in overeenstemming met hun fundamentele overtuigingen, zonder dat we een serieus recht op vrijheid van meningsuiting daarvoor opgeven. Waar in Europa naast de mens ook zijn fundamentele overtuigingen bescherming genieten in het publieke domein, zijn beide in de VS tot op zekere hoogte vogelvrij. In mijn benadering beschermen we de mens achter de ideeën en zijn recht om in overeenstemming met zijn fundamentele overtuigingen te leven zonder dat we fundamentele overtuigingen juridisch beschermen tegen spot, kritiek en satire.

Tot slot zou ik graag iets zeggen over de Deense cartoons en de beeldvorming in de media. In de Westerse media leek de controverse te gaan om een strijd tussen twee kampen. Aan de ene kant stonden de moderne liberale voorvechters van het vrije woord en aan de andere kant de premoderne irrationele fundamentalisten, ongeschikt voor deelname aan de moderne seculiere samenleving.

Flemming Rose, redacteur van de Deense krant waarin de cartoons werden gepubliceerd, stelde dat de cartoons twee dingen aan de kaak dienden te stellen:

- Allereerst de zelfcensuur onder kunstenaars als het gaat om het afbeelden van de profeet Mohammed. (Dit vind ik een belangrijk punt en is ook een van de redenen waarom ik in mijn scriptie de publicatie van de cartoons heb willen verdedigen).
- Ten tweede moet moslims geleerd worden dat je in een moderne samenleving beledigd en beschimpt kan worden.

Hier wil ik graag tot slot kort mijn vraagtekens bij zetten. De rechtvaardiging voor vrijheid van meningsuiting steunt hier op een conceptie van autonomie als karakterideaal: vrijheid van meningsuiting is belangrijk omdat het kritische zelfreflectie bevordert. Dit is een belangrijke rechtvaardiging voor het recht tot vrijheid van meningsuiting, die pas problematisch wordt en een bedreiging vormt voor de diversiteit van onze samenleving, als men stelt dat anderen dit karakterideaal niet hebben en zichzelf ongevraagd ten doel stellen, anderen dit karakterideaal op te dringen. Flemming Rose ziet zichzelf als verlosser en de cartoons moeten de moslims leren lachen om de dogma's van hun religie. Hiermee creëer je een hiërarchie van levensvormen en Flemming Rose plaatst zich niet alleen boven een religieuze minderheid maar ontkent in wezen de autonomie van moslims. In mijn ogen is Flemming Rose dan ook geen verlosser maar eerder een Verlichtingsfundamentalist, die erop uit is om in naam van Reflectie en de Rede de wereld te verlossen van traditie en religie. In het wereldbeeld van deze moderne kruisvaarders zijn er verlichte zielen die de ketenen van religie van zich hebben afgeworpen en zich verzekerd hebben van een autonoom karakter en anderen die dit nog niet hebben bewerkstelligd en een zetje in de goede richting nodig hebben. In deze bekeringsdrang kan ik mij niet vinden. In een moderne plurale samenleving heb je het recht om te geloven of niet te geloven en de enige morele plicht die ik zie voor de moderne burger, is dat hij in staat moet zijn om het uiteindelijk in vrede oneens te zijn met zijn medeburgers. Maar het mes snijdt hier aan twee kanten en daarom is mijn scriptie niet alleen een oproep om niet te buigen voor religieuze intolerantie maar ook een poging om iets te zeggen over de gevaarlijke verlichtingspretenties van sommige voorvechters van het vrije woord. Hoe erg ik mij ook stoort aan de filosofisch onzuivere pretenties van de verlichtingsfundamentalist en zijn bekeringsdrang, de andere kant op buigen en religieuze sentimenten de grenzen aan het debat laten bepalen betekent dat we ons overgeven aan intolerantie. Daarom eindig ik graag met de heroïsche woorden die eigenlijk niet van Voltaire zijn:

Ik ben het niet eens met wat u zegt, maar ik zal uw recht om het te zeggen tot de dood toe verdedigen.

Wanneer...

HENC R.A. DE ROO (1943, Leiden) Humanist, kritisch denker, tekstverwerker.

*wanneer mijn vader hem er toen
die avond
een ietsje eerder uitgetrokken had
dan had de schade zich beperkt
tot een paar vlekken in het beddenlaken.*

*wanneer mijn moeder zich toen op
die avond
wat meer of mindertjes bewogen had
dan was het vast een ander zaadje wel
gelukt als eerste bij het eitje te geraken.*

*wanneer er voor hen beiden toen
die avond
laat nog een spannend hoorspel*) was geweest
dan hadden zij geen puf gehad meer om zich
zo laat nog in het bed wat te vermaken.*

*(kortom, als je het zo bekijkt,
dan mag het best een wonder heten dat
ik hier nu ben als het gevolg van toen.
de kans daarop was toch beslist
vele miljoenen malen kleiner dan
het toch al zeer geringe kansje dat je hebt
om ooit een keer de hoofdprijs te gaan winnen
in de bankgiroloterij of dat
Saturnus ooit de maan een keertje aan zal raken.)*

nou ja,

*nu ik dan als gevolg van toen
die avond
hier toch moest zijn zoals ik hier nu ben
dan moet ik maar uit zelfbehoud
er toch nog maar iets leuks van zien te maken.*

*) Voor de jonge lezers: Televisie was er nog niet; het amusement kwam uit de radio.

Het gedicht ‘Wanneer...’ ontstond vanuit de fascinerende gedachte dat alles wat er in dit universum plaatsvindt, gebeurt door een aaneenschakeling van op zich ontzettend kleine toevalligheden. Ik paste deze gedachte toe op het feit dat, dat ik hier nu op deze aarde rondwandele, niet meer is dan een toeval waarvan de kans dat het ging zoals het ging bijna gelijk is aan nul komma nul. Ik ging hiervoor terug naar de avond van de twintigste oktober 1942 of daaromtrent toen mijn ouders samen iets deden waaruit ik zou ontstaan.

Nu kun je bij dit soort gedachten natuurlijk ook veel verder teruggaan. Een tiental jaren geleden heb ik de genealogie van mijn familie uitgezocht en op schrift gesteld. Ik heb inmiddels de familiegeschiedenis kunnen terugvoeren tot ca. 1625 toen ene Arijen Cornelisz, die misschien vanwege zijn rode haren wel “t Rootje” werd genoemd, en zijn echtgenote Trijntje Davitdr. hetzelfde deden als mijn ouders in 1942 en daarmee een zoon op de wereld zetten. Wanneer zij dat toen niet gedaan hadden dan had ik mijn genealogie nooit kunnen samenstellen. Natuurlijk in de eerste plaats omdat ik er dan zelf niet geweest zou zijn, maar ook omdat al die andere personen – die tientallen bladzijden vullen – er ook niet zouden zijn geweest. Als je zo’n lijst met mensen op papier ziet dan lijkt het zo vanzelfsprekend dat zij ooit bestaan hebben, maar dat is het dus niet.

Nu was het in dit geval niet zo vreselijk erg geweest in het licht van de wereldgeschiedenis, maar ik bedenk wel eens hoe het gegaan zou zijn wanneer bijvoorbeeld mevrouw Hitler op het moment dat haar man ejaculeerde eventjes gekucht had. Zeer waarschijnlijk was, door deze slechts zeer geringe trilling van haar onderbuik, dan niet zaadje Adolf, maar misschien zaadje Wilhelm of zaadje Gertrud het eerst bij het eitje aangekomen. We zouden nooit geweten hebben welke gigantische impact dat zou hebben gehad op de wereldgeschiedenis. Dat kleine kuchje van toen had het leven gered van miljoenen mensen. Niet te bevatten zo iets.

Nu is het niet alleen het toeval dat de wereld heeft laten worden zoals zij is. Het feit dat wij mensen nu rechtop lopen bijvoorbeeld is voortgekomen uit de gedachte dat we aan twee poten (die we daarna benen zijn gaan noemen) eigenlijk wel genoeg hadden om ons voort te bewegen en daardoor onze voorpoten als armen konden gaan gebruiken. Die waren dan (letterlijk) handig bij het maken van gereedschappen of om een pijl en boog mee te richten.

Toch... terugkijkend op mijn eigen leven blijkt dat grotendeels bepaald door kleine toevalligheden. Als het meisje met wie ik had afgesproken niet ziek was geworden dan had ik nooit het meisje dat later mijn vrouw zou worden, gevraagd met mij mee te gaan naar dat feestje. Wanneer ik toen die advertentie niet had gezien in het Leidsch Dagblad, was ik nooit bij de televisie gaan werken en dus niet in Het Gooi terecht gekomen. Zo zijn er talloze 'toevalligheden' die mijn leven een totaal andere wending hadden kunnen geven wanneer zij anders gegaan waren.

Het is dan zeer verleidelijk de hele gang van zaken toe te schrijven aan een hogere macht. Veel mensen doen dat ook en schrijven alles wat er gebeurt toe aan de bemoeienissen van een god, een universum, een natuurkracht of een 'iets'. Ik zou het echt niet weten of dat ook zo is. Het maakt het leven wel een stuk gemakkelijker. Maar dat het leven niet gemakkelijk is, daar was ik toch al achter. Daar moet ik dan maar gewoon mee zien te leven.

(Meer gedichten en artikelen van een wat levensbeschouwelijke aard zijn te vinden op mijn weblog: <http://hencsblog.blogspot.nl>)

Haren

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

'Je zoon heeft je nog zo gewaarschuwd. En toch niets doen. Dat heb je er nu van,' aldus de echtgenote van burgemeester Rob Bats van de gemeente Haren. De burgervader, die in pyjama gehuld op het punt stond het echtelijk bed te bestijgen, schudde zijn hoofd. Zijn amtsketen, die hij – met het oog op dieven – ook 's nachts om had, rinkelde alarmerend. 'Natuurlijk lieve, ik heb alles op Haren en snaren gezet, maar het was force majeure, en, hoe dan ook, we hebben Haren wel even op de kaart gezet. Zelfs CNN heeft er aandacht aan besteed. In Italië was het het gesprek van de dag en zelfs in Syrië waren we live op de uitschuijtelefoon van de oppositie.' 'Maar,' zo bracht zijn geliefde in, 'het is toch wel zeer kwalijk voor jou als VVD-burgemeester dat straks die Cohen, oud PvdA-burgemeester, hier de boel komt uitzoeken.' 'Och,' zei Rob, 'de tijd dat PvdA en VVD twee heel verschillende partijen waren is allang voorbij. We geven elkaar heus niet meer de schuld. Straks gaan onze partijen nog fuseren: geen VVD meer, geen PvdA, maar de PVAD, De Partij van Vrijheid, Arbeid en Democratie. Wat die rellen betreft is het toch zonneklaar: de schuld ligt bij dat tuig dat zeer voorbereid en bewust de confrontatie zoekt. En natuurlijk ook bij de media, de sociale en de asociale media, ook bij de kranten en dan bedoel ik niet de Telegraaf, maar wel het NOS Journaal en de hele publieke omroep die niet nagelaten hebben om de zaak op te blazen en in feite een oproep deden om naar Haren te gaan omdat daar iets te gebeuren stond. Ze hebben er van alles met de Haren bijgesleept. Zelfs dat linkse blaadje dat ze in onze liberale villawijk niet lezen, *de Volkskrant*, vermeldde de rol van radio en televisie en schreef in een opwelling van quasi-eerlijkheid: 'Verslaggevers van radio en televisie

stonden tot de tanden bewapend ons uit te leggen dat de sfeer steeds grimmiger werd en dat een confrontatie niet kon uitblijven. ‘Haren houdt de adem in’ was de headline in het NOS Journaal van 6 uur. Twee uur later meldde de verslaggever dat ‘de sfeer aan het omslaan is.’ Hij voegde er nog even aan toe dat dit soort feestjes in het buitenland ‘volledig uit de hand zijn gelopen.’ En bedankt. Vanzelfsprekend deden Pownews en de commerciële collega’s niet onder voor hun oorlogsbijdragen vanuit Haren.’ Einde citaat. Ik kan mij voorstellen dat er krantenkoppen over de wereld zijn gegaan, voegde Rob Bats eraan toe, zoals ‘Hel in Haren,’ ‘Oorlog op het Groninger land,’ ‘Politie aan de dood ontsnapt,’ en ‘Winkelstraten door uitzinnig tuig geplunderd.’ Er is een brief van een officierenvereniging binnengekomen waarin gerefereerd wordt aan die dag in het verleden waarop onze Jantjes de Dam hebben schoongeveegd. Het leger, zo schrijven zij, dient bij dit soort ordeverstoringen te worden ingezet. Zij wijzen erop dat commando’s, al dan niet per parachute gedropt, in het centrum binnen recordtijd het gajes verjaagd zouden hebben. En van staatssecretaris Teeven hoorde ik dat hij voorstander is van rake klappen, ook door de belaagde brave burgers uitgedeeld. Mochten de onverlaten terugslaan, dan zou na wat schokken met de taser het gebruik van vuurwapens voor de hand liggen. Hij raadt dan ook het vormen van een gewapende burgerwacht aan, en zolang die er niet is, het mobiliseren van de Groningse studentenweerbaarheid. Zij zullen wat graag, zo schrijft hij, iets méér dan acte de présence geven. Een understatement zoals je begrijpt.’ De echtgenote van de eerste burger van Haren knikte instemmend. ‘Maar,’ zei ze, ‘het gaat er toch om de echte schuldigen aan te wijzen en te straffen. En dan niet alleen een taakstraf waar ze met twee maanden straatvegen vanaf zijn. Nee, het tuig te kijk zetten, 14 dagen aan de schandpaal. In de Middeleeuwen werkte dat ook goed; 35 schandpalen op de markt. Dan zou het mes der gerechtigheid aan twee kanten snijden: een effectieve straf en een toeristische attractie waar de Floriade bij in het niet verzinkt.’ De burgemeester zag het wel zitten, ‘maar ook de sociale netwerken aansprakelijk stellen,’ benadrukte hij. De politiewet aanpassen en de bedrijven die communicatiemiddelen als Facebook ter beschikking stellen verplichten grenzen aan het gebruik ervan te stellen. Dat moet de uitzondering op onze onvolprezen vrijheid van meningsuiting worden. Alleen wie is die hoofd Facebookhouder, en waar zit-ie?

Ook de reguliere media moeten weten wat ze aanrichten als ze die Facebook- en twitterberichten zonder meer doorgeven en er nog een schepje bovenop doen. Volgens deskundigen zijn zij het, méér nog dan de social media, die voor alle ellende hebben gezorgd: die oude media zijn nog lang niet passé, al zou je dat soms vurig wensen. Voor de tuchtraad ermee. Laten ze Bram Moskowicz maar inhuren als ze de leuze vrijheid in gebondenheid niet wensen te onderschrijven. Zo moet het en anders heeft de CDA-fractie gelijk en legt de gemeente de rode loper voor de relschoppers uit.

Natuurlijk had die politie met die C2000, nee, dat is niet die supermarkt maar het communicatiesysteem, iets beter kunnen functioneren. Het was gênant dat ze in de tijd van de TomTom onderweg aan die raddraaiers de weg moesten vragen, zo in de trant van: ‘Stuk tuig kunt U mij de weg naar het centrum wijzen?’

‘Maar was jezelf niet wat snel met te zeggen dat alles onder controle was en was het late aanbod van een leeg voetbalveld zonder muziek en bier niet wat te weinig,’ bracht mevrouw in. ‘De treinen bleven ongestoord hordes sensatiebelust publiek spuien en zelfs de biertaxi, besteld door die lui, kwam het dorp in. Overigens, al lang geleden zijn er verklaringen voor het plotse gewelddadige gedrag van individuen en massa gegeven. Ooit heeft ene Freud ervoor gewaarschuwd in zijn *Das Unbehagen in der Kultur* dat de liefdesdrift het soms tegen de destructiedrift moet afleggen. De normen van de cultuur willen het wel eens verliezen en dan heb je, zoals Freud indertijd aan onze Frederik van Eeden heeft uitgelegd, zoiets als een wereldoorlog. De-individuatie, schreef Gustave Lebon meer dan een eeuw geleden, is een situatie waarbij het individu in de massa zijn verantwoordelijkheidsbesef verliest, geneigd is de leider te volgen en er gedragsbesmetting optreedt: de een gooit een ruit in en de ander volgt automatisch.’ ‘Je hebt gelijk,’ aldus de burgervader, die niet verder geluisterd had. ‘We moeten de overval op Haren wel ieder jaar herdenken met alle betrokkenen: de politie, de geneeskundige dienst, de ambtenaren van de Driehoek en justitie uiteraard. Ieder jaar opnieuw aandacht voor Haren. Alleen, we hebben de adressen niet.’

Een oplossing zei zijn geliefde: ‘een berichtje op Facebook en niet vergeten het private karakter van de bijeenkomst, al is het maar even, aan te vinken.’

Een seculiere geschiedenis van de religiante terreur

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In deze serie geven we een historische indeling waarin de terreur van katholieken, protestanten, fascistten, hindoes, boeddhisten, joden, socialisten, moslims, de revue passeert.

Deze keer bespreken we de mythisch religieuze terreur, de terreur in de Oudheid en het begin van de katholieke "bijdrage".

Oudheid

Zoals eerder opgemerkt moeten we het oude testament zien als mythologie: wreed en prachtig, maar niet historisch. Mensen als Anaxagoras*, Protagoras* en Socrates* zijn echter wel historische figuren. Anaxagoras* en Protagoras* moesten vluchten voor religieuze terreur en Socrates* kostte het zijn leven. Alle drie hadden ze in min of meerdere mate getwijfeld aan de goden.

In Romeinse verslagen is er sprake van de arrestatie van een joodse dissident genaamd Jezus van Nazareth. De Nazarener zou politieke aspiraties hebben. Waarschijnlijk was hij iemand die een nieuwe godsdienst wou beginnen, zoals er in die tijd wel meer waren. Het joodse religieuze establishment wou daarom van hem af en de Romeinen ook. Een moord op een religieuze dissident. Als er al een historische Jezus is geweest, is hij waarschijnlijk zelf ook het slachtoffer geworden van religieus geweld! Overigens zijn die soort executies een verlengstuk van de veel oudere 'totemistische' mensenoffers (Freud*).

Mensenoffers in West-Europa zijn vrij lang in zwang geweest. In Griekenland is het in de achtste à zevende eeuw v.o.j. al afgeschaft. De Romeinen maakten er een einde aan in de landen rond de Middellandse Zee, maar in West-Europa bleef men heksen verbranden gedurende de hele Middeleeuwen en zelfs nog tot in de 17de eeuw.

Hypatia was een Griekse filosofe. Ze leefde van 370 tot 415 in Alexandrië. Ze doceerde wiskunde en neoplatonische filosofie. Ze was verbonden aan de beroemde Bibliotheek van Alexandrië en genoot in haar tijd grote bekendheid. Er werd van haar gezegd dat ze zo succesvol was in literatuur en wetenschap dat zij alle filosofen van haar tijd overtrof. Ze sprak vaak in het openbaar en men kwam van heinde en verre om naar haar te luisteren of door haar onderwezen te worden. Haar optreden had iets soevereins en tegelijkertijd iets elegants. Staatslieden schuwden niet om met haar gezien te worden.

Hypatia van Alexandrië

Er was echter een politieke machtsstrijd gaande tussen gematigde heidenen en fanatieke christelijke fundamentalisten, waar Hypatia in verzeild raakte omdat de plaatselijke heerser haar weleens consulteerde. Zij werd door fanatieke christenen, die de vernietiging van de heidenen eisten, van hekserij en bijgeloof beschuldigd. De christelijke Romeinse keizer had net bevolen dat alle heksen, bijgelovigen en heidenen voor de leeuwen geworpen moesten worden, maar omdat men in de provincie niet altijd over een arena beschikte, moest men daar volstaan met ijzeren haken waarmee het vlees van het lichaam van de ketter moest worden afgeschraapt. De patriarch van Alexandrië had aansluitend de vernietiging van alle niet-christelijke tempels verordonneerd.

Hypatia was in haar rijtuig op weg naar haar huis, waar een woedende christelijke menigte haar opwachtte. Ze werd uit haar rijtuig gesleurd, haar kleren werden haar van het lijf gescheurd en met stenen werd ze half dood geslagen. Vervolgens werd ze door de straten gesleept tot ze dood was, waarna haar lichaam aan stukken werd gescheurd en verbrand. Waarschijnlijk is zij één van de eerste slachtoffers van de christelijke heksenvervolgingen.

Katholicisme

Kort na de val van het Romeinse Rijk waren de christelijke priesters zelf eerbiedwaardige 'Romeinen' geworden en begonnen de schuld van de dood van Jezus bij de joden te leggen. Op instructie van de kerkvader Augustinus, die later heilig verklaard zou worden, mochten joden 'wel leven, maar niet gedijen', wat betekende dat ze in sommige landen in getto's terecht kwamen. Het antisemitisme is,

naarmate de kerk in de loop van de Middeleeuwen meer invloed kreeg, steeds verder toegenomen. En het is blijven toenemen door de Reformatie en de Verlichting heen met als triest dieptepunt de Holocaust die, naar we verderop zullen zien, in hoge mate een gezamenlijke onderneming was van fascist en katholieken.

De heilige Augustinus, die in feite de aftrap gaf voor het antisemitisme in West-Europa, zag de diaspora als gods gerechte straf tegen de joden: zij waren de schuld van de kruisdood van Jezus; zij waren de schurken. En hun ellende was hun eigen schuld: hadden ze de 'waarheid van Christus' maar moeten

Augustinus

aanvaarden. Aldus Augustinus. Er waren zelfs katholieken die de schuld van de pest, de zwarte dood, die in de 6de eeuw West-Europa teisterde – een kwart van de bevolking stierf – aan de joden gaven. Tot aan de Kruistochten werd het maatschappelijk onbehagen en de agressie voornamelijk afgereageerd op joden, ketters en atheïsten. Augustinus was eerst aanhanger van het manicheïsme, maar nadat hij er zich vanaf had gekeerd, vond hij dat 'alle manicheeërs moeten worden gedood'. Hij was zelfs van mening dat een ketter 'erger' was dan een atheïst, want de laatste 'wist niet beter'. Ook vond hij een ketter 'erger' dan een moordenaar, want een moordenaar nam alleen je lichaam, maar een ketter nam ook je ziel. Tegen iedereen die, stelde Augustinus, zich buiten de leer

van god en de officiële kerk stelde, mocht desnoods 'buitensporig geweld' gebruikt worden, want 'Christus had de heilige Paulus ook met blindheid geslagen, om hem het licht te laten zien'. Om geen bloed aan de handen te krijgen, regelde Augustinus, dat als de kerk iemand excommuniceerde, de staat hem dan executeerde. Zijn strijd tegen de religieuze dissidenten noemde hij zijn *Bellum Deo*: oorlog voor god. De kerkvader Augustinus wordt daarom de 'vader van de inquisitie' genoemd.

Hypatia was één van de eersten die op afschuwelijk wijze werd omgebracht, maar zij zou niet de laatste zijn. Het terreursysteem van Augustinus zou gedurende meer dan duizend jaar steeds verder geperfectioneerd worden met als 'mijlpaal' Thomas van Aquino, die in de 13de eeuw besloot om ketters voortaan levend te verbranden. Ook Thomas werd heilig verklaard. Wat men onder ketterij verstond, veranderde echter wel voortdurend. Zo werden in de 11de eeuw in Goslar in Duitsland enkele tientallen christenen verbrand omdat ze weigerden kippen te slachten: dat was ketters.

De christelijke kerk was eerst bestreden door het oude Rome, maar had die strijd glansrijk gewonnen met uiteindelijk een Romeinse keizer die zich tot het christendom bekeerde. Op deze manier had de kerk via de troon een ijzeren greep op de wereldlijke macht. Maar Rome viel en de kerk moest dus op zoek naar een nieuwe beschermheer met een nieuw machtsinstrument.

Karel de Grote

Karel de Grote wist in de 8ste à 9de eeuw door erven en veroveringen een wereldrijk tot stand te brengen. Het grootste deel van West-, Midden- en Oost-Europa evenals een groot deel van de Balkan wist hij te onderwerpen. Het lukte hem de opmars van de islam in zuidwest Europa bij de Pyreneeën tot staan te brengen. Men zag zijn rijk als de herrijzenis van het oude Romeinse Rijk.

Karel de Grote

Karel was een diepgelovig mens en zag het christelijke geloof als het cement van de samenleving en iedereen 'moest eraan geloven': alle volken die veroverd waren, werden verplicht het christelijk geloof aan te nemen; zo niet, dan werd men letterlijk aan het zwaard geregen. Men noemde dit "bekering met ijzeren tongen". Vooral de Saksen en de Friezen verzetten zich hevig. Karel vaardigde een decreet tegen hen uit dat erop neer kwam

dat de doodstraf stond op het niet aanhangen van het christelijk geloof. In het kader van dit decreet werden in 782 vijfenveertighonderd Saksen onthoofd.

Keizer Karel wilde van zijn rijk een soort christelijke totalitaire staat maken: hij stelde bisschoppen aan als zogenaamde 'zendgraven', die overal in zijn rijk moesten inspecteren en verslag aan hem moesten uitbrengen. (Wikipedia: Een zendgraaf of *missus dominicus* (meervoud *missi dominici*; *afgevaardigden van de heer, de koning*), ook wel koningsbode, *missi fiscales*, *missi regales* en *missi regis*, was een ambtsdrager aangesteld door de Frankische koningen om zijn graven te controleren, met eventueel aanvullende taken.) Ook gaf hij voorschriften aan priesters en bemoeide hij zich met

leerstellingen van de kerk. Hij liet zelfs synodes organiseren en sprak regelmatig met de paus over religieus-maatschappelijke zaken. Scheiding van kerk en staat was in die dagen ondenkbaar. Dat soort ideeën zou pas met de Verlichting in de 18de eeuw komen.

Tegen het eind van de 8ste eeuw zat Leo III op de pauselijke troon. De Vaticaanse staat strekte zich toen uit tot aan de Alpen, maar werd gedeeltelijk door de Longobarden ingenomen. De paus riep Karel te hulp, die de Longobarden verdreef. Toen Karel na zijn overwinning Rome binnentrok en als een held werd onthaald, werd hij door Leo III tot Romeins keizer gekroond. De paus probeerde hiermee de suggestie te wekken dat een keizer zijn kroon van een paus moest ontvangen, omdat het kerkelijk gezag boven het wereldlijk gezag zou staan. Het schijnt dat Karel zich hieraan geërgerd heeft, hoewel hij zich ook vereerd voelde met zijn keizerstitel. In ieder geval voelde hij zich gesterkt in zijn genocidebeleid tegenover atheïsten en ketters. Karel werd in 1165 heilig verklaard.

Volgende keer: het vervolg van de katholieke terreur

* zie voor een korte samenvatting van genoemde denkers: **Atheistisch Canon** op site Atheïstische Beweging

Grond

TUVIT HELENI SHLOMI

Grond

Ik heb niets wat mij hier bindt
Geen man, geen kind
Geen vaderland. Van hogerhand
Verklaarde men mij vogelvrij

Zo vloog ik in de schemering
Boomtop op boomtop steeds voorbij
Beschutting was al wat ik zocht maar
Nergens was een nest voor mij en niemand
Zag in vogelvlucht een hunkering

Toen vouwde ik mijn vleugels in
't Was 's avonds middenin de lucht
Geen tak slechts stilte onder mij
En boven mij niet langer zin
Ik brak mijn vlucht

Zo kwam ik neer
Zo, zonder vaderland of kind
Zo kwam ik neer zonder de aarde die mij bond
Zo als de hemel had besloten kwam ik neer
Zelfs in de aarde bleef ik ongegrond

Tuvit Shlomi

Groent

Ch'hob gornisjt wos mich do farbindt
Kejn man nisjt, nisjt kejn kind
Kejn foterland. Oif hoich basjejd
Hot men gelozt oif hefker mich

Bin ich gefloign bein-hasjmosjes
Boimsjpits oif boimsjpits farbaigejendik
Basjitstoeng bloiz hob ich gezoecht, nor
S'iz in ergets nit a nest far mir gewen oen
Hot in foigfli a benkenisj gezen

Tsoenoifgelejgt hob ich di fligl maine
In mitn loeft, gewen iz af der nacht
Kejn tswaig bloiz sjtilkejt oenter mir
Oen iber mir sjoin on batait
Main flihob'ch opgehakt

Azoi bin ich aropgefaln
Azoi, on foterland tsi kind
Azoi arop on erd was hot mich tsoegeboe
Azoi arop wi der himl hot basjert
Afile in der erd'bin ich gebliben oembagrind

Vertaling naar het Jiddisj: Willy Brill

Een straat voor Pieter van Woensel

SIMON BURGERS (1958) Simon Burgers (1958) is neerlandicus en componist. Samen met zijn dochter Laura (ook lid van de vrijdenkers) publiceerde hij de jeugdroman 'Copycat'.

Zo'n 200 jaar geleden stelde de Nederlandse arts en literator Pieter van Woensel een tabel op, waarin hij met exacte getalletjes aangaf hoeveel we moeten geloven van alles wat ons wordt verteld:

De verstandigste partij zal altoos zijn en blijven te geloven:

<i>Van alle gewone dingen.....</i>	<i>7/8</i>
<i>Van alle gewone dingen, die lang geleden, of op</i>	
<i>een grote afstand gebeurd zijn, niet meer dan.....</i>	<i>3/4</i>
<i>Van alle buitengewone zaken, die in onze kring,</i>	
<i>en in onze leeftijd gebeuren.....</i>	<i>1/8</i>
<i>Van dezelve, gebeurd op een grote afstand van plaats of tijd....</i>	<i>1/16</i>
<i>Van 't nieuwe wonderbare.....</i>	<i>1/100</i>
<i>Van 't oude wonderbare.....</i>	<i>0</i>

Van Woensel (1747-1808) genoot in zijn tijd enige bekendheid als schrijver van dikke reisboeken en van de vijf afleveringen van *De Lantaarn*, een almanak met artikelen over uiteenlopende onderwerpen, die hij zelf van illustraties voorzag. Tegenwoordig wordt zijn werk praktisch niet meer gelezen; het is trouwens voor het grootste deel onverkrijgbaar.

Het zal de moderne lezer frapperen wat voor een onbevooroordeelde, nuchtere visie Van Woensel had op allerlei zaken en hoe scherp hij die kon verwoorden. Over onverdraagzaamheid op godsdienstig gebied zegt hij:

“Niet tevreden de daden van anderen te fatsoeneren naar onze grilligheden, wil onze verwaandheid anderen met geweld in onze denkwijze overhalen, dat is heersen over 't geen de natuur tolvrij maakte, over hun meningen. Dit is bijzonder 't zwak der geestelijken. (...) De aanhanger van Moses, J.C. en Mahomed zijn er bitter mee behept geweest. (...) Even als niemand zijn buurman aan tafel zuur aanziet, omdat hij saus- en geen water-vis eet, evenzo behoorde men elkander niet onvriendelijk aantzien, om enig verschil in godsdienstige meningen. En geloof mij, even onverschillig 't voor 't gestel eens gezond mans is, of hij saus- dan wel water-vis eet, even zo onverschillig is 't voor zijn ziel, of bij voorbeeld Kalvinus, Lutherus, Arminius of M. Simons hem de deur des hemels opent; en of hij er misschien? zonder enige portier insluipt.”

Pieter van Woensel

Uit zijn *Rusland beschouwd* leren we zijn grote belangstelling voor feiten kennen. Naast keutelende beschrijvingen van het stadsaanzicht van St. Petersburg en dergelijke, treffen we bijvoorbeeld tal van tabellen aan met demografische en economische gegevens. Dat betekent niet dat Van Woensel alleen de belangstelling heeft van een kille boekhouder. Integendeel, hij kan zich buitengewoon opwinden over zaken die volgens hem niet door de beugel kunnen. Zo doet hij geëmotioneerd verslag van zijn discussies met Russen die de lijfeigenschap verdedigen. Hij ergert zich bijzonder aan de uitspraak dat de lijfeigenschap wel meevalt aangezien de tsaren veel te goed zouden zijn om die lijfeigenen te misbruiken. Louder het feit dat de vorst de mogelijkheid heeft de lijfeigenen te gebruiken zoals het hem goeddunkt, is volgens Van Woensel onaanvaardbaar:

“In alle landen, waar het gezag des Souvereins aan geen banden ligt dan aan die van zijn braafheid, is de regering, men mag zeggen, wat men wil, eigendunkelijk. Waar dergelijke gebruiken stand grijpen, kan men zeggen dat daar de eigendom, de eer, het leven veilig zijn? Mij dunkt, zo dit geen despotisme genaamd moet worden, men dat woord in alle talen kan uitvegen. Ik voor mij hou dezulken die er zo wat om heen praten en deze staat van zaken zoeken te bewimpelen, of voor laffe vlijers, of voor domoren, of voor mensen, stekeblind van vooringenomenheid.”

Dergelijke klare taal heeft Van Woensel, het zal niemand verbazen, wel eens moeilijkheden bezorgd. *De Lantaarn* uit 1800 werd door een verspreidingsverbod getroffen, omdat hij de Franse inval durfde te hekelen, die een einde had gemaakt aan de Republiek der Verenigde Nederlanden. In het geschrift zelf had hij al te kennen gegeven dat het nog gevaarlijker is om een militaire macht te bekritisseren die het land komt 'bevrijden', dan "zich in te laten in religieuze of politieke geschillen met de barbier, op 't ogenblik dat hij u 't haar van onder de kin gaat wegscheren, dan wel aan een jonge, welgespierde deern iets zuurs te zeggen, wanneer 't kemphennetje daar staat en een natte dweil uitwringt."

Natuurlijk komen Van Woensels denkbeelden niet uit de lucht vallen. Als typische Verlichtingsfiguur is hij een kind van zijn tijd. Toch doen zijn opinies vaak verrassend modern aan. De regering diende zich verantwoordelijk te voelen voor onderwijs aan arme mensen; universitaire hoorcolleges waren zonde van de tijd; echtscheiding zou uitsluitend een zaak van de echtelieden zelf moeten zijn; wie de Turken onbeschaafd noemde, zat vol vooroordelen; de joden bevonden zich in een beklagenswaardige positie en verdienden ons medeleven – deze zaken en vele andere worden in zijn werk besproken. Steeds is zijn benadering verstandelijk, zonder gevoelloos te zijn. Meninge die niet stoelen op een redelijke argumentatie kunnen op zijn puntig geformuleerd weerwoord rekenen.

Pieter van Woensel laat ons een levensinstelling zien die respect en belangstelling inhoudt voor feitelijke gegevens, een kritische houding ten aanzien van autoriteiten, een open oog voor de waarde van ideeën en gewoonten van andersdenkenden, kortom, een benadering van de wereld om ons heen die tegelijkertijd kritisch en tolerant is. Hij is een vrijdenker in de ware zin van het woord.

"Wat is 't profijtelijk de dingen uit eigen ogen te zien! Want hoe velen kijken door een bril, zonder er een op de neus te hebben, zonder 't te weten!" Dat schreef Pieter van Woensel in 1791. Hij verdient beter dan de vergetelheid. Er zijn een Bilderdijskade, een Rhijnvis Feithlaan, een Bellamystraat en een Van Alphenlaan – allemaal genoemd naar 18de eeuwse schrijvers die nog maar weinigen iets te zeggen hebben. Kan er niet ergens een *Pieter van Woenselstraat* komen?

Dankzij Vestdijks "De toekomst van de religie"

De droom van het paradijs in jezelf of op aarde en in de hemel zoeken.

FLAUWEKUL

Het paradijs in je zelf vinden is flauwekul

Het paradijs op aarde vinden is flauwekul

Het paradijs in de hemel vinden is een nog groter placebo!

Het geluk in je zelf zoeken, kan maar je zult het niet vinden.

Het geluk van de mensheid zoeken is zeer verdienstelijk,

Maar een naald in de hooiberg der voortplanting.

Het geluk in het niets (of de roes) is de hemel op aarde.

Leven is geen afsterven, dan moet je boeddhist worden,
niets willen, wel kunnen, maar het doodgewoon laten.

De zin van het leven is de onzin ervan;

wat de evolutie ons heeft gegeven,

deugt voor een veel te lang leven,

iedereen is niets!

Verbeeld je maar IETS!

P.S. Ben ik als atheïst nog steeds de calvinist,

die geluk en vreugde als de kiespijn heftig mist en mist.

Die in de echte (?) poëzie als één der subculturen,

iets ziet om eeuwig lang je leven te verzuren??

Sander Brouwer

Monotheïsme

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen, 1951) beidt zijn tijd.

Erg hè van Malala
Nee, dan de christenen!
Die preken Liefde
En zijn niet zo wreed!

Nou ja, behalve die
Anti-abortusgroep
Gek dat je dat dan
Zo snel weer vergeet

Demonstratie bij de begrafenis van abortusarts George Tiller in 2009, doodgeschoten in de kerk door een tegenstander van abortus

Twiet twiet

Pelgrims. Lourdes geëvacueerd vanwege hoogwater. Hè!!?? Alweer een zondvloed? Wat hebben die zieke mensen misdaan, o goede wijze god!?

Jan Bontje

BOEKEN

Ian Kershaw – Tot de laatste man

ENNO NUY (1950, Aerdt) is hoofdredacteur geweest van Maandblad De Vrijdenker

De vraag waarom de Duitsers er tegen het einde van de oorlog niet de brui aan gaven – de strijd was immers onmiskenbaar verloren – blijft intrigeren. Met de aanstormende vijand in zicht bleven de zij strijden, moorden, dodenmarsen uitvoeren, nieuwe – steeds jongere – rekruten, waaronder, vrouwen aanvoeren om de strijd voort te zetten. In Tot de laatste man gaat Ian Kershaw in op deze laatste fase van de Tweede Wereldoorlog in Europa. Meteen aan het begin van zijn omvangrijke werk stelt hij vast dat de naziterreur en de aanhoudende steun vanuit de bevolking niet voldoende verklaring bieden voor de niet aflatende strijd(lust) van het Duitse leger en het Duitse volk.

Na de vernietigende nederlaag bij Stalingrad (1943) boette Hitler enorm aan populariteit in maar onder het Duitse volk bleef het gevoel overheersen dat er zonder Hitler geen toekomst was. Tot in juli 1944

overheerste de gedachte dat de oorlog kon worden gewonnen. In die maand probeerde de groep rond Stauffenberg Hitler met een bom uit de weg te ruimen. Die poging mislukte jammerlijk. Aan het einde van zijn boek rekent Kershaw ons voor dat als die poging wel zou zijn geslaagd en de Duitsers op dat moment de oorlog hadden beëindigd, ruim 50% van de Duitse slachtoffers van de oorlog (soldaten en burgers) zouden zijn gespaard. Maar Hitler overleefde de aanslag die tot een opleving van zijn populariteit leidde. Ook de positie van Himmler, Goebbels, Bormann en Speer, werd door de mislukte aanslag verstevigd, zij het dat zij zichzelf volledig ondergeschikt hadden gemaakt aan het opperbevel van Hitler. Deze vier ontmantelden de centrale regering en maakten zodoende de greep van de partij op de bevolking en het leger absoluut. Het behoeft geen betoog dat de aanslag ook leidde tot enorme zuiveringen in de gelederen van de Wehrmacht en daarmee tot een versterking van de nazi-ideologie onder de troepen.

Toen de geallieerden in het Westen en de Russen in het Oosten optrokken tegen het Derde Rijk, nam het defaitisme onder de troepen aanzienlijk toe en kwam desertie in steeds grotere getale voor. De partij besloot deze ongewenste verschijnselen tegemoet te treden met standrecht, waarbij duizenden militairen het leven lieten. Desondanks bleef het pro-nazigeluid onder de militairen in ruime mate aanwezig. Iedereen die na 1933 was geboren had een nadrukkelijke nazi-opvoeding gehad; die was zeer van invloed op het gevechtsmoreel van de Wehrmacht.

Bovendien waren de Duitsers ongelooflijk bang voor de aanstormende Russen, bleven zij tot het laatst overtuigd van de rechtvaardigheid van de Duitse (= nazi) zaak en koesterden zij hun toewijding aan Hitler. De angst voor de Russen was zo groot dat zij de orders van de regering inclusief de *Arbeits-einsatz* klakkeloos accepteerden. Daarnaast heersten er onder de Duitse bevolking ook revanchistische gevoelens, die voortkwamen – zeker in die regio's die grensconflicten kenden – uit de Eerste Wereldoorlog.

De volstrekte macht van de partij over de Duitse samenleving kwam tot stand via (en tot uitdrukking in) 42 Gauen (regio's), 808 districten, 28.376 lokale groeperingen en 397.040 zogenaamde blokken. In juli 1944 waren er 40.000 mannen en 140.000 vrouwen actief in dienst van de partij en zij vormden een belangrijk instrument in de totale controle van de samenleving. In diezelfde periode werd de *Volkssturm* opgericht die semimilitaire taken moest uitvoeren en later ook werd ingezet als aanvulling op het leger dat steeds meer manschappen tekortkwam. Met de *Volkssturm* nam ook de terreur tegen de eigen bevolking toe.

Uiteraard waren niet alleen Duitse burgers maar zeker ook Duitse soldaten bang in handen van de Russen te vallen. Zij wisten immers dondersgoed aan welke misdaden zij zich schuldig hadden gemaakt en realiseerden zich dat zij van Iwan weinig goeds konden verwachten. Dit leidde overigens

wel tot een fundamenteel verschil in karakter tussen de oorlog in het Oosten en die in het Westen.

In de loop van 1944 namen de successen van de geallieerde troepen in het Westen en van de Russische troepen in het Oosten hand over hand toe. Ook al ontstond er een toenemende oorlogsmoeheid, de discipline op de militaire werkvloer bleef, al dan niet aangespoord door terreur en standrecht, intact. Zeker bij de legerleiding bleef het vertrouwen in Hitler onbeschadigd, ondanks de onmiskenbare verliezen onder de Duitse troepen.

Terreur en standrecht namen halsoverkop toe, zeker vanaf januari 1945. Zowel tegen de eigen bevolking als tegen de meer dan 1 miljoen buitenlandse arbeiders die in Duitsland tewerk waren gesteld en die met de grootst mogelijke achterdocht werden bejegend. Het gevoel ontstond dat die buitenlandse werkkrachten een Paard van Troje vormden. Velen van hen lieten in deze maanden dan ook het leven.

Hetzelfde lot wachtte de gevangenen, die voortdurend in dodenmarsen de weg op werden gedreven. De infrastructuur werd steeds meer vernietigd en dus werden de gevangenen tijdens die wintermaanden gedwongen naar hun nieuwe onderkomens te lopen. Koste wat het kost moest voorkomen worden dat zij in handen van de bezetters zouden vallen en tegen hun overheersers zouden kunnen getuigen.

Het tij was natuurlijk niet te keren en de Duitse bevolking voelde aan dat een apocalyptisch einde onvermijdelijk was. De propaganda van Goebbels was steeds minder effectief. Daarnaast had Hitler zijn tactiek van de verschroeide aarde op zijn onderdanen losgelaten. Ook Hitler zag aankomen dat zijn droom niet zou worden verwezenlijkt en had zichzelf ervan overtuigd dat het Duitse Volk hem niet waard was gebleken: “Als de oorlog verloren is, dan is ook het volk verloren.” De Duitsers zelf hadden in groten getale een voorkeur voor een verschrikkelijk einde boven een eindeloze verschrikking.

Ook in die laatste maanden en weken van de oorlog bleef de partij oppermachtig maar verzandde tegelijkertijd in een verstikkende bureaucratie waarin niemand meer naar iemand luisterde en iedereen bang was.

Net als Kershaw's tweedelige biografie van Hitler is ook dit werk schokkend om te lezen. Men kan zich nauwelijks een beeld vormen van de wijze waarop de Duitsers, tot de vijand in zicht kwam, doorgingen met dodenmarsen, standrecht, terreur en wraak tegen joden, politieke gevangenen, buitenlandse werkkrachten, spijtoptanten en eigen burgers.

Ook nadat Hitler zich van het leven beroofde, werden de schermutselingen en gevechten niet beëindigd. Veel generaals hoopten dat ze met de Westerse geallieerden een deal konden sluiten om samen de Russen terug te drijven. Bizar en gespeend van ieder realiteitsbesef natuurlijk. Het einde overspoelde de Duitsers in een steeds hoger tempo. Behalve Hitler, Eva Braun en Goebbels en zijn vrouw, doodden ook Bormann, Himmler, Ley en Göring zichzelf. Met hen nog eens 8 van de 41 Gauleiter, 7 van de 47 hogere SS- en politiemensen, 53 van de 554 legergeneraals, 14 van de 98 Luftwaffegeneraals en 11 van de 53 admiraals. Ook honderden en honderden gewone Duitse burgers beroofden zich van het leven.

Kershaw beschrijft hoezeer ook de Duitse burgers en soldaten in deze allerlaatste fase van die verschrikkelijke oorlog ‘slachtoffers’ werden. Dat gevoel van slachtofferschap zou nog lang overheersen onder de Duitse bevolking en dat ontnam hun het zicht op de schanddaden die zijzelf hadden gedoogd, toegejuicht, waaraan zijzelf hadden deelgenomen. Zelfreflectie bleek een moeizame deugd.

Kershaw vat het geheel samen in de laatste twee zinnen van dit magistrale werk: “Hitler's massale charismatische aantrekkingskracht was allang verdwenen, maar de structuren en de mentaliteit van zijn charismatische bewind bleven tot aan zijn dood in de bunker bestaan. De dominante elites, hoe verdeeld ze ook waren, bezaten niet de collectieve wil noch het machtsmechanisme om te voorkomen dat Hitler Duitsland naar de totale vernietiging voerde.”

Kortom, een indrukwekkend boek van een van de grote hedendaagse experts in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Ik las dit boek in een vertaling van Ronald Kuil en Tiny Mulder. Helaas hebben zij een ongelooflijke wanprestatie geleverd. Zelden heb ik een zo rammelende vertaling gelezen. Niet alleen is er veelvuldig slecht uit het Engels vertaald, nog veel talrijker zijn de taal- en stijlfouten die dit boek in ernstige mate ontsieren. Kershaw had een beter lot verdiend en het is onbegrijpelijk dat Uitgeverij Spectrum deze vertaling heeft uitgebracht. Desondanks is het boek onmisbaar voor wie probeert te doorgronden wat de Duitsers destijds in vredesnaam heeft bewogen.

Ian Kershaw, Tot de laatste man – Hitler's Duitsland 1944 | 1945 – Ned. Vert. Uitg. Spectrum, 2011, 595 blz.

Lawrence Krauss – Universum uit het niets

ENNO NUY (1950, Aerdt) is hoofdredacteur geweest van Maandblad De Vrijdenker

*Lawrence Krauss is natuurkundige en kosmoloog en heeft met zijn **Universum uit het niets** een boek geschreven dat even spectaculair is als destijds *The origin of species* van Charles Darwin. Zelden heb ik zo'n fascinerend boek gelezen, ook al is het merendeel hiervan voor mij als niet-natuurkundige niet of nauwelijks te doorgronden. Wat hem drijft is wat vele andere wetenschappers drijft: het willen weten **hoe**; niet de waaromvraag. Krauss stelt dan ook dat moeilijke vragen vermijden door een beroep te doen op 'god' gewoon intellectuele luiheid is. Een dergelijke zin plus het nawoord van Richard Dawkins is voor velen al genoeg om niet eens aan dit boek te beginnen, waarmee de luiheid dan gekwadeerd is.*

Laat ik proberen aan te geven hoe zo'n deels onbegrijpelijk boek toch buitengewoon fascinerend kan zijn. Het onbegrijpelijke ervan zit hem in mijn ontoereikende kennis van de natuurkunde, de kwantumtheorie, de sterrenkunde, de kosmologie. Zelfs als populair wetenschappelijk auteur brengt Krauss vele zaken te berde die voor mij te hoog gegrepen zijn. En toch leest het boek als een thriller!

Het uitgangspunt van wetenschap bedrijven is drieledig, aldus Krauss: volg het bewijs, welke kant het ook opgaat; wees bereid de theorie niet alleen te bewijzen maar ook te ontkrachten; laat in experimenten zien dat je theorie valide is.

Grappig om te lezen dat het een priester was, Lemaître, die aantoonde dat de theorie van Einstein leidde tot een niet-statisch, uitdijend heelal, iets wat Einstein maar moeilijk kon accepteren. Sterker nog, Lemaître stelde zelfs dat het universum was ontstaan op een dag zonder gisteren, wat aanvankelijk voor de paus aanleiding was om die positie te reserveren voor god, de onbewogen beweging.

Later koos de Kerk ervoor ver weg te blijven van zulke claims, want stel je voor dat Lemaître het bij het verkeerde eind zou blijken te hebben.

Het was Hubble die aantoonde dat het heelal inderdaad uitdijt. We weten nu dat er honderden miljarden melkwegstelsels bestaan in ons heelal, en Hubble ontdekte dat, met uitzondering van enkele nabije stelsels, alle melkwegstelsels van ons vandaan bewegen. Welnu, de empirische wet van Hubble leert ons dat sterrenstelsels sneller van ons vandaan bewegen naarmate ze verder van ons verwijderd zijn. Waar de snelheid van het licht de maximaal haalbare snelheid is binnen de grenzen van ons heelal, zal het heelal zelf een moment bereiken dat het uitdijt met een snelheid groter dan die van het licht! Ik kom daar verderop op terug. Maar eerst naar het begin. Er is inmiddels meer dan voldoende bewijs voor de oerknal, die nog nagalmt in de kosmische achtergrondstraling. Krauss: "Alleen een hete oerknal is in staat om de waargenomen abundantie (*overvloed, red. DV*) van lichte elementen (waterstof, deuterium, helium en lithium) te produceren en de waargenomen uitdijning van het heelal te veroorzaken."

Zwaardere elementen zoals zuurstof en stikstof zijn niet tijdens de oerknal gevormd maar later in de vurige kernen van sterren. Doordat sommige sterren in supernova's ontploften, kwamen die elementen in het puin van die knal in de ruimte terecht om nieuwe sterren en planeten te vormen, en uiteindelijk ook in ons lichaam. Wij, de soort mens en al het andere leven op aarde, zijn ontstaan doordat er in ons Melkwegstelsel zo'n tweehonderd miljoen sterren zijn ontploft. De sterren zijn onze schepper!

De aarde is ongeveer 4,6 miljard jaar oud, ons heelal heeft een vrij nauwkeurig berekende leeftijd van 13,72 miljard jaar. We kunnen deze leeftijden meten dankzij een bepaald type supernova, die altijd dezelfde hoeveelheid straling uitzendt en daardoor de standaardkaars van de kosmologie is.

Dankzij Vera Rubin weten we dat er veel meer massa in het heelal is dan we kunnen waarnemen, de zogeheten donkere materie, andere deeltjes dan protonen en neutronen. We zijn veel te weten gekomen over deze donkere materie door de zwaartekrachtlenwerking, de lenswerking van een voorgrondster op een verre achtergrondster, waardoor we waarnemingen kunnen doen die zonder deze lenswerking eenvoudigweg niet haalbaar zouden zijn geweest. Men is er nu van overtuigd dat die donkere materie bestaat uit spul dat niet van sterren afkomstig is.

Hierboven memoreerde ik al dat “de kosmische achtergrondstraling niets minder dan het nagloeien van de oerknal is. Dankzij deze achtergrondstraling kunnen we terugkijken naar een zeer jong heelal, waaruit alle structuren die we nu waarnemen zijn voortgekomen”.

We weten sinds Dirac dat er virtuele deeltjes bestaan en die deeltjes nemen het leeuwendeel van de rustenergie en de rustmassa van het proton voor hun rekening. Ook weten we dat het heelal uitdijt, de zogeheten Hubble constante, en dat ons heelal vlak is, niet open of gesloten. Van de bestaande materie kennen wij slechts 1% en er is donkere energie die constant lijkt te zijn in de tijd. We weten niet waar die donkere materie vandaan komt terwijl die donkere energie vermoedelijk een belangrijke rol speelt in de toekomst van ons heelal.

Dan betreden we de moeilijker passages in dit boek, waarin het niets centraal staat. Het niets dat een instabiele toestand vertegenwoordigt waar per definitie iets uit moet ontstaan. Deze ‘materie’ is moeilijk te doorgronden zonder kennis van natuurkunde en kosmologie.

Lawrence Krauss

We wisten al dat het heelal uitdijt, maar intussen is ontdekt dat het heelal steeds sneller uitdijt, ooit zelfs met een snelheid hoger dan die van het licht. Dit is niet in strijd met Einsteins relativiteitstheorie, want het zijn niet de sterrenstelsels die sneller dan het licht bewegen maar het is de ruimte zelf die uitdijt. Het heelal wordt dus steeds leger, steeds donkerder en steeds kouder. Kosmologen hebben berekend dat die situatie nog wel twee biljoen jaar op zich laat wachten maar het gaat gebeuren en de consequenties zijn ontzagwekkend.

In de tussentijd zullen dicht bij elkaar gelegen sterrenstelsels als gevolg van de zwaartekracht samenklonteren (over vijf miljard jaar sluit de Andromedanevel zich bij ons aan) maar doordat het heelal uitdijt, zal die samenklontering steeds meer een geïsoleerd eiland in het universum worden, omringd door steeds legere en donkerder ruimte. Tot het moment ontstaat dat de ons omringende materie die we nu nog kunnen waarnemen, zich zo ver van ons verwijderd zal hebben dat we die niet langer kunnen waarnemen. Vanaf dat moment zullen de sterrenstelsels waar wij ons bevinden zich inderdaad in een statisch heelal bevinden waar de oerknal niet meer kan worden waargenomen of bewezen!

Dan komen we aan bij het multiversum. Krauss: “Als er om de een of andere reden heel veel heelallen bestaan, en de energie van de lege ruimte in elk heelal een willekeurige waarde heeft aangenomen, zal zich alleen in die heelallen waarin de waarde niet al te zeer afwijkt van wat wij meten leven kunnen ontwikkelen. Dus misschien bevinden we ons wel in een heelal waarin de lege ruimte weinig energie heeft omdat we niet zouden bestaan als de waarde veel groter was geweest. Anders gezegd: het is niet erg verrassend dat we in een leefbaar heelal leven!” Hoe het ook zij, alles wijst erop dat ons heelal niet uniek is. Q.E.D.

Om iets meer grip te krijgen op het inflatiemodel, ben ik te rade gegaan bij Joppe van Driel, die in zijn thesis *Kosmologische inflatie: observeren van opgeblazen quantum fluctuaties* hierover opmerkt: “Het huidige standaardparadigma in de kosmologie is de theorie van kosmische inflatie. Het inflatiemodel gaat ervan uit dat het vroege heelal een extreem korte periode van exponentiële expansie heeft doorgemaakt. In slechts 10^{-35} seconden is de ruimte een factor 10^{30} of meer geëxpandeerd. Door een dergelijk scenario te introduceren kan zowel het horizon- als vlakheidsprobleem van het standaard oerknalmodel opgelost worden.

Het horizonprobleem is het probleem van de uniformiteit van de kosmische achtergrondstraling. De kosmische achtergrondstraling, die van tegenovergestelde richtingen op de aarde afkomt, is afkomstig

van gebieden in het heelal die niet met elkaar in causaal contact staan. Toch heeft alle kosmische achtergrondstraling dezelfde temperatuur. Volgens het inflatiemodel kunnen deze gebieden in het heelal voor de periode van inflatie een thermisch evenwicht bereikt hebben. Tijdens inflatie kunnen gebieden die voorheen nog met elkaar in causaal contact stonden, buiten elkaars horizon komen te liggen. Op deze manier kan de uniformiteit van de kosmische achtergrondstraling verklaard worden. Inflatie lost ook het vlakheidsprobleem op. Observaties van de energiedistributie in het heelal op grote schaal laten zien dat ons heelal nagenoeg vlak is. Volgens het standaard oerknalmodel moet de energiedichtheid in het heelal precies op de kritische waarde liggen om dit mogelijk te maken. Zelfs de kleinste afwijking van de kritische dichtheid in het vroege heelal zou tot een substantiële kromming moeten leiden. In het inflatiemodel bestaat dit probleem van precieze afstemming niet. Een exponentiële expansie van de ruimte zorgt ervoor dat alle afwijkingen van de kritische dichtheid kleiner worden. Inflatie maakt een gekromd heelal ‘vlakker’.

Krauss stelt dat als inflatie eeuwig is, dit onvermijdelijk een multiversum tot gevolg heeft. En hij voegt eraan toe dat hij eeuwige inflatie als de meest waarschijnlijke mogelijkheid beschouwt.

Ik voel me al heel wat beter wanneer Krauss aangeeft dat de kosmologie maar één volkomen onbegrijpelijke grootheid heeft opgeleverd: de energie van lege ruimte, waar we bijna niets van snappen. En hij voegt er samenvattend aan toe: “We begrijpen de aard van de kosmische uitdijning vanaf de eerste microseconden na de oerknal en hebben ontdekt dat er honderden miljarden sterrenstelsels zijn, die uit honderden miljarden sterren bestaan. We hebben vastgesteld dat 99% van het heelal onzichtbaar is voor ons, en is opgebouwd uit donkere materie die hoogstwaarschijnlijk uit nog onbekende elementaire deeltjes bestaat, en in nog grotere mate uit donkere energie, waarvan de herkomst vooralsnog een compleet raadsel is.” Nu lijkt de wetenschap te moeten accepteren dat de natuurkunde een soort omgevingswetenschap is, namelijk een wetenschap die tot natuurwetten komt die toevalligerwijs alleen gelden voor ons universum, een universum temidden van ontelbare andere universums waar geheel andere wetten van kracht kunnen en zullen zijn.

Hoe het ook zij, de theologie heeft sinds de dageraad van de wetenschap niets aan onze kennis bijgedragen, stelt Krauss. We kunnen de evolutie terugvolgen tot aan de oerknal zonder dat we een beroep op iets anders dan de natuurkunde hoeven te doen. Er mag dan nog veel zijn dat we niet weten of begrijpen maar er is geen enkele aanleiding tot een god-van-de-gaten – ook dat concept is niets anders dan intellectuele luiheid. Krauss vat zijn langdurige studie van de kosmos nog eens samen: “de waarneming dat het heelal vlak is, en de lokale Newtoniaanse zwaartekrachtsenergie zo goed als nul, wijst er sterk op dat ons heelal is voortgekomen uit een inflatieachtig proces – een proces waarbij de energie van de lege ruimte (‘niets’), tijdens een periode waarin het heelal op elke waarneembare schaal steeds vlakker wordt, wordt omgezet in de energie van ‘iets’.

De gedachte aan een steeds leger, stiller, donkerder en kouder heelal mag ons dan niet aangenaam voorkomen, onze reis – stelt Krauss – waarheen zij ook voert, is een beloning op zich. En daar kan ik mij geheel in vinden. De menselijke soort heeft een ongekennde inspanning geleverd door binnen enkele eeuwen een groot deel van de ons omringende mysteriën te ontrafelen. Hoe groot dat deel is weten we niet. Het is ontzagwekkend en nietig tegelijk. Voor waaromvragen bestaat feitelijk geen aanleiding. Analooq aan de wrede natuur hier op aarde, die geen onderscheid tussen kruid en onkruid, tussen gedierte en ongedierte kent, analooq aan de natuur die niet discrimineert en zich van nut of zin niets aantrekt, voltrekt ook de levenscyclus van ons universum zich volgens wetmatigheden die met waarden niets van doen hebben. De rol die de menselijke soort in dit alles speelt, is nagenoeg verwaarloosbaar. Als het leeg en stil om ons heen is geworden, zijn al onze sporen uitgewist om nooit meer teruggevonden te worden. Al ons aards geploeter was vergeefs en zonder zin of nut, afhankelijk van het kader dat we kiezen. De mens is en blijft op zichzelf teruggeworpen. Daar moeten we het mee doen.

Geraadpleegde externe bron:

Kosmologische inflatie: observeren van opgeblazen quantum fluctuaties door Joppe van Driel 26 augustus 2007
<http://www.science.uva.nl/onderwijs/thesis/centraal/files/f2031250744.pdf>

Lawrence Krauss – Universum uit het niets; Uitg. Nieuw Amsterdam, 236 pagina's

Drs. P's grootvader

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen, 1951) beidt zijn tijd.

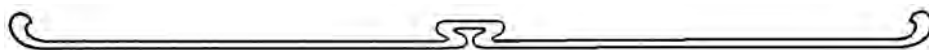
Naar aanleiding van de plaatsing van het gedicht van Drs. P in het vorige nummer van De Vrijdenker is het wellicht aardig te vermelden dat zijn grootvader meer dan 130 jaar geleden aan de wieg stond van het blad waarin het geplaatst is: dat was de latere mede-oprichter van de S.D.A.P. Henri Hubertus van Kol, die als student in Delft al actief was als revolutionair. De Dageraad was opgesplitst in 'De Humaniteit' en 'Het Vrije Onderzoek' en van Kol ijverde voor samengaan, waarbij de oude naam weer aangenomen werd, zoals Paul van 't Veer beschrijft in zijn biografie van deze boeiende figuur in *Geen blad voor de mond*, (de Arbeiderspers 1958), waarvoor hij veel gegevens ontleende aan het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1932, waarin J.E. Stokvis een uitgebreid artikel wijdt aan van Kol. Een citaat hieruit:

"De Delftsche tijd werd op natuurlijke wijze besloten met de toetreding tot de vrijdenkers-organisatie 'De Dageraad'. Men mag wel zeggen, dat Van Kol tot hare oprichters behoort. Er bestonden toen twee geestverwante vereenigingen, 'Het Vrije Onderzoek' en 'De Humaniteit', welke den 8sten Maart 1876 samen een manifest deden verschijnen, gericht 'aan alle geloofsvrijen' en waarbij instemming werd gevraagd met de oprichting van één vrijdenkers-vereeniging, welke 'De Dageraad' zou heeten. Van Kol gaf hierop van harte zijn accoord in het belang 'van een krachtige aaneensluiting van allen, die gebroken hebben met alle godsdienstige en bovennatuurlijke bepalingen om die door op waarheid en menselijkheid gegronde begrippen te vervangen'. Al heel spoedig na die aansluiting getuigde hij openlijk voor de nieuwe leer in een gedachtenwisseling in de 'Vox Studiosorum'. Zijn tegenpartij had hem betwist, dat algemeene menschenliefde iets anders zou zijn dan het beginsel van de christelijke leer. Van Kol hield echter vol, dat beide van elkaar moeten worden onderscheiden, want in tegen-stelling met den Christen handelt hij, die de leer van de humaniteit als richtsnoer voor zijn daden neemt, 'niet uit hoop op vergelding in een onbewezen volgend leven'. Hij beschouwt zich ook niet als een schepsel Gods, doch als een lid van het menschdom: 'Hij heeft geen eerbied voor een God, doch eerbiedigt den mensch. Voor hem is ieder mensch, hoe slecht, hoe diep gevallen hij ook zij, oneindig meer waard dan elke God, dien men ooit verzonnen heeft, of nog verzinnen zal'."

Henri H. van Kol

Dat zijn kleinzoon (die hij nog zes jaar gekend heeft) meer dan honderddertig jaar later deze woorden op rijm onderschrijft in het mede door hem tot stand gekomen tijdschrift is toch een mooie gedachte.

Twiet twiet

EU wil godslastering wereldwijd verbieden. Zijn ze nou helemaal gek geworden!? Het verbod moet wereldwijd worden afgeschaft!

Jan Bontje

Oproep tot het organiseren van een Atheïstisch Café

‘Is er onder de leden behoefte om, tussen de officiële bijeenkomsten door, informeel bijeen te komen?’ Deze vraag stelde bestuurslid Richard Duijnstee recentelijk. Hij liep met plannen rond om een inloopavond voor leden te organiseren. Ongedwongen, laagdrempelig, ergens in Utrecht, in een werfkelder of een kroeg of zo. Doel was om onder het genot van een drankje elkaar te ontmoeten en te discussiëren over voor vrijdenkers relevante onderwerpen. Dit om het verenigingsgevoel te stimuleren.

Al redenerende kwamen Richard en secretariaatsmedewerker Jules Brabers op het idee van het Atheïstisch Café. In navolging van de talloze historische, literaire en filosofische cafés die maandelijks in den lande worden gehouden zou het een aardig idee zijn om regelmatig een bijeenkomst te organiseren voor en door vrijdenkers, in een café-met-podium. Een inloopavond voor iedereen, vrijdenker of niet, die geïnteresseerd is en wil mee discussiëren over een van tevoren vastgesteld onderwerp.

Hoe zou zo’n avond eruit moeten zien?

Vanaf 20.30 uur tot 22.00 uur discussie met voor- en tegenstanders over een kwestie, een panel of forum dat vragen beantwoordt uit het publiek. Of sprekers die een stelling of actuele kwestie komen verdedigen of aanvallen. Of een vrijdenker die reageert op de actualiteit vanuit de invalshoek van de vrijdenker. De vorm is nog in te vullen. Het is de bedoeling dat iedereen via één of meerdere microfoons kan reageren.

Vanaf 22.00 uur einde officieel programma. Hierna de gemoederen aflussen en napraten.

Doelgroep:

Leden en niet-leden, iedereen die geïnteresseerd is in de thema’s die DVG te berde brengt. Iedereen die nieuwsgierig is naar het atheïstische of vrijdenkersgeluid. Iedereen die een (pittige) discussie over actuele onderwerpen niet uit de weg gaat.

Waar?

In een kroeg met een podium.

In een stad die goed per ov (trein) te bereiken is.

Wanneer?

Op een doordeweekse avond.

Nodig:

- Een enthousiast team van mensen die de avond op touw willen zetten. Actuele onderwerpen verzinnen, publiciteit maken, sprekers uitnodigen.
- Een horecagelegenheid met podium. Centraal gelegen in een goed bereikbare (studenten)stad. Afspraken maken met de uitbater. Wanneer? Hoe laat? Evt. kosten?
- Spreker(s). Voor- en tegenstanders van een bepaald thema. Geen sprekers? Dan iemand uit eigen gelederen die een mooi betoog kan houden over een actueel onderwerp.
- Een bekende, aansprekende en capabele discussieleider. Een Theodor Holman. Een Maarten van Rossem. Een Joep Schrijvers.
- Een budget voor kosten sprekers. Kosten zo gering mogelijk houden. De kostenraming vooraf aan het bestuur voorleggen.

Het project staat of valt met de medewerking van een paar personen uit de eigen ledenkring. Die moeten de kar trekken.

Bij succes kan door andere DVG-leden in hun eigen steden lokaal een soortgelijke formule worden opgestart (Groningen, Amsterdam, Rotterdam, Arnhem, Maastricht, Den Bosch).

Het is zeker niet de bedoeling dat het bestuur dit organiseert – hooguit faciliteert.

Via de website en social media (Facebook, Twitter) zal informatie worden verstrekt over de komende avond. Er kan op de website van De Vrije Gedachte worden nagepraat over de avond.

Het zou mooi zijn om op een aantal plaatsen in Nederland een dergelijk initiatief te organiseren. Mocht de proefavond een succes zijn, dan kan gedacht worden aan Atheïstische Cafés op regelmatige basis, bijvoorbeeld eens per maand of eens per kwartaal. Alles staat of valt echter met de inzet van leden.

Vragen:

1. Is er onder de leden behoefte aan een dergelijk initiatief?

2. Zo ja, wie van de leden wil dit in zijn/haar eigen woonplaats of in zijn regio organiseren?

Stuur uw reacties naar info@devrijegedachte.nl o.v.v. Atheïstisch Café. Contactpersoon is Richard Duijnstee.

Doe toch normaal

HANS LOUIS KOEKOEK (1935, Rotterdam) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Er is goed en slecht nieuws. Laten we op een traditionele joodse wijze beginnen met het slechte nieuws, dan hebben we dat gehad. De economie ligt aan diggelen. Kantoorpanden staan gapend leeg. Huizen zijn onverkoopbaar. De bouw ligt nagenoeg op zijn gat. Er is forse werkloosheid. Bedrijven gaan op de fles. De energie wordt duurder. Evenzo het glaasje wijn en overig gedistilleerd. In dat klimaat vonden niet zolang geleden in Nederland de verkiezingen plaats. Het resultaat is bekend: PvdA en VVD zitten met elkaar opgescheept. Twee partijen met vanouds tegenovergestelde ideeën en belangen. Als dat maar goed gaat.

Oké, dat was het slechte nieuws. Wat is dan het goede nieuws?

Zal ik het dan maar zeggen? Het CDA is nagenoeg uitgespeeld. De scheiding tussen Kerk en Staat ligt voor het grijpen. We mogen voortaan zelf beslissen of we euthanasie willen. We mogen zelf beslissen of we koopzondagen in onze stad of dorp willen. Plaatselijk kan er nog een CDA-meerderheid zijn, waarmee de zonde van kopen op de ‘Dag des Heeren’ verhinderd kan worden. Christenen weten wat goed is voor het volk! Bevoogding ligt gelovigen wel.

Eindelijk ging de Nederlandse kiezer inzien dat Christelijke Politiek in deze tijd een farce is. Met bidden kom je er niet. Ik zou echt naar gelovig overlopen als wetenschappelijk aangetoond zou worden dat bidden de koopkracht verhoogt en de leegstand wordt opgeheven. De Heer is te Christelijk om zich voor of achter ons karretje te laten spannen. Die optie is er niet. Om die reden is er zeker ernstige behoefte aan Humanistische politiek. Waarmee ik niet bedoel de wijze waarop het Humanistisch Verbond zich in de praktijk laat kennen.

Als 5-jarig jongetje vroeg ik me al af, waarom op de zondagen Hilversum 1 en 2, (de overige Hilversumse zenders bestonden nog lang niet) altijd kerkmuziek en preken uitzonden. Mijn ouders werkten zes dagen in de week en op zondag zei mijn moeder laat de radio (distributie) maar uit. Ik weet wel dat we zondig zijn. De zondagen waren in die tijd oervervelend, bioscopen waren dicht, veel kinderen mochten niet fietsen. Dat vond God niet leuk. Dit is uiteraard achterhaald, maar stel dat de Christelijke Partijen in ons land zouden domineren. Arme homo's, die moeten weer in de kast. En op euthanasie komt de doodstraf.

Het kunnen slechte tijden worden voor de NCRV. Wat is de reden van hun bestaan? Die is er niet (meer). De KRO dan? Tja, die katholieke jongens zijn veel gehaaid en gladder. Ondanks alle ontucht van de dienaren van de kerk, zit de grote baas nog pausheerlijk in zijn kogelvrije pausmobiel naar de meestal laaggeschoolde gelovigen te zwaaien. Na die openbaringen van ontucht, zou dit in normale wereldse omstandigheden onmogelijk zijn. In Nederland waagt de paus zich niet meer. In, om maar wat te noemen, in Peru of een ander Latijns land, durft hij het wel aan.

Het CDA heeft nog een kans. Jawel. Ze moeten heel simpel die C weglaten. “Doe toch normaal,” zouden Wilders en Rutten zeggen.